

Međunarodna mirovna misija u Splitu nakon Prvog svjetskog rata (1918.–1921.) prema arhivu Ratne mornarice SAD-a i drugim izvorima

VJEKOSLAV PERICA

Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, Republika Hrvatska

Članak analizira međunarodnu mirovnu misiju saveznika nakon završetka Prvoga svjetskoga rata, odnosno djelovanje ratne mornarice Sjedinjenih Američkih Država sa sjedištem u Splitu koje je započelo u veljači 1919. i trajalo gotovo godinu dana nakon potpisivanja Rapallskih ugovora. Rad se težišno bavi američkim admiralskim brodom, krstaricom "Olympia". Taj brod danas je pretvoren u muzej, svojevrсни spomenik i simbol uspona SAD prema položaju svjetske supersile. Članak na temelju dosad neobjavljenih arhivskih izvora donosi nove spoznaje važne za hrvatsku i američku historiografiju, kao i za povijest međunarodnih odnosa. Američka uprava u Splitu od 1919. do 1921. poznata je iz dijalektalne kulture i mjesne tradicije, ali je slabije obrađena u znanstvenim radovima utemeljenima na arhivskoj građi. U tom smislu novi arhivski izvori upotrijebljeni su kako bi se dale nove spoznaje o međunarodnim odnosima u spomenutom razdoblju, ali i prikazale, iz američke perspektive, rast "malog mista" u moderni grad na istočnom Jadranu.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, Mirovna konferencija u Parizu 1919., Jadransko pitanje 1919.-1921. Rapallski ugovori, Ratna mornarica SAD, Woodrow Wilson, admiral Philip Andrews, Split, Dalmacija, USS "Olympia".

1. Jadranski susret imperijalnih simbola

Dana 21. veljače 1919. oko 10 ujutro, brod Ratne mornarice SAD-a, krstarica *USS Olympia*, uplovio je u bivšu austrijsku luku na istočnoj obali Jadrana koja je u brodskom dnevniku upisana kao "Spalato, Dalmatia". Pod tim će imenom ostati u dokumentaciji do kraja misije sredinom 1921. godine. Dolaskom u Split – nakon što je 10. veljače SAD priznao novu jugoslavensku državu – *Olympia* se pridružila savezničkoj okupaciji austrijskih teritorija koja je počela u studenome 1918., odmah nakon Primirja. Ali ta je operacija u međuvremenu prerasla u nešto drugo: u humanitarno-mirovnu misiju pod kapom svjetske Mirovne konferencije što je od 18. siječnja zasjedala u Parizu. Tu je američki

predsjednik Wilson predstavio novu filozofiju međunarodnih odnosa iz koje će se roditi i prva svjetska organizacija za očuvanje mira i međunarodne mirovno-humanitarne operacije. Iz današnje perspektive, gotovo cijelo stoljeće poslije, kad su međunarodne mirovno-humanitarne intervencije (*international peacekeeping, humanitarian intervention*) postale uobičajena praksa u globalnoj politici, a svijet bez OUN-a je nezamisliv, splitska je epizoda vjerojatno bila prva koherentna i uspješna mirovno-humanitarna misija u povijesti.

Treba uočiti i istaknuti simboličnu dimenziju koju ima susret *Olympie* i Splita. Dioklecijanov je grad rimski imperijalni spomenik staroga vijeka. Ali *Olympia* je ploveći spomenik novoga vijeka i njegova dominantnog imperija(lizma). Američki povjesničar pomorstva, B. F. Cooling objavit će 2000. godine zanimljivu "biografiju broda" u kojoj će, s dobrim razlogom, nazvati *Olympiju* "glasnikom imperija".¹ Njeni su topovi simbolično oglasili rođenje mladog imperija koji je krenuo u globalni pohod. Naime, u Američko-španjolskom ratu od 1898. SAD je prvi put stekao kolonije naslijedivši ih od oslabljenog španjolskog pomorskog carstva koje je porazio snagom svoje moderne vojno-pomorske tehnologije. U tom je ratu *Olympia* bila admiralski stožerni brod u odlučujućoj bitci 1. svibnja 1898. kod Manile na Filipinima. Susret američkog ratnog broda-simbola s gradom cara Dioklecijana dan uoči rođendana Georgea Washingtona, današnji globalni i postkolonijalni studiji nazvali bi "imperijalnim susretom". U njemu perspektiva svakog od sudionika zaslužuje pozornost makar i ne bili ravnopravni po trenutačnim mjerilima ekonomske i vojne moći. Ako ruinu rimske carske palače vidimo kao simbol svjetskog poretka staroga vijeka, tj. *pax romana*, krstarica *Olympia* bila je glasnik onoga što danas ponekad zovemo *pax americana*.

Ovdje ću na temelju arhiva Ratne mornarice SAD-a, nekih arhivskih dokumenata Britanske ratne mornarice i drugih izvora uglavnom iz tog vremena rekonstruirati povijesnu interakciju koju smatram relevantnijom nego što joj se priznaje. Postoji praznina na razini regionalne i lokalne povijesti. Dakako da bi za pisanje cjelovite društvene povijesti Splita pod savezničkom upravom nakon 1. svjetskog rata bio potreban i uvid u britanske, francuske i talijanske arhive. Jednako bi tako trebalo uzeti u obzir i usmenu predaju, i to kako splitsku, tako i američku.² Ali kako je ovaj projekt financirala vlada SAD-a, prioriteti su određeni prema odobrenom projektu iz 2005. godine: dakle američki

¹ Benjamin Franklin COOLING. *U.S.S. Olympia: herald of empire.*, Annapolis 2000.

² Mladen Cukrov, tajnik Muzeja sporta u Splitu, slušao je prije nekoliko godina sjećanja na američku flotu Splitsanina Matea Palaveršića (rođen 1906.) koji je od mornara *Olympie*, Filipinaca po imenu Santiago i Kintana, dobio bejzbolsku palicu, a oni su ga i poučili toj igri. Ja sam 2005. u Centru Woodrow Wilson u Washingtonu upoznao časnika američke mornarice koji je, ugledavši sliku *Olympie* na mom radnom stolu, prišao i kazao da je na njoj služio njegov djed. Zamolio sam ga da mi napiše obiteljske uspomene o tome i pošalje neku fotografiju, ali izgubili smo kontakt.

arhivi i popuna praznina u američkoj historiografiji i globalnim studijima.³ Članak na hrvatskom jeziku nije ni bio predviđen nego samo članak i knjiga na engleskom.⁴ Učinio sam ovo “na svoju ruku” u nadi da će se po objavljivanju u Hrvatskoj probuditi zanimanje i ostvariti uvjeti za knjigu na hrvatskom jeziku koja će voditi računa o tome koliko je ova tema važna za hrvatsku i dalmatinsku historiografiju i prilagoditi im se.⁵ Naime, zasad je ova tema uglavnom bila stvar splitskog lokalnog identiteta i tamošnje dijalektalne pop-kulture, a ostala je znanstveno neistražena na nacionalnoj, a napose na regionalno-lokalnoj razini gdje inače postoji veći broj radova o srodnim temama, primjerice o francuskoj upravi u Dalmaciji.

2. Od Filipina do Jadrana preko Sjevernog mora

Krstarica *Olympia* sagrađena je 1892. godine u San Franciscu kao dio takozvane *Nove čelične flote* Ratne mornarice SAD-a. Duljina joj je 104,9 m, širina 16.17028 m, nosivost 5,870 tona, gaz 6,6 m, maksimalna brzina 22 čvora, potrošnja oko 300 kg ugljena u minuti pri punoj brzini, posadu čine 33 časnika i 396 mornara; naoružanje se sastoji od 16 topova od 6 funti, 6 topova od 1

³ Istraživački dio ovog projekta počeo sam 2005. kao stipendist Woodrow Wilson International Center for Scholars u Washingtonu, čiji je program za Istočnoeuropske studije prihvatio moj projekt kao zanemarenu ali važnu temu koja povezuje američku historiografiju, nove globalne studije te nacionalne i regionalne historiografije u konkretnom dijelu jugoistočne Europe. Najviše izvorne historijske građe o misiji Ratne mornarice SAD-a na Jadranu nakon 1. svjetskog rata našao sam u NARA-i (National Archives and Record Administration) u Washingtonu i to u sekciji “Stari arhiv” (*Old Navy Archives*), zatim u Independence Seaport Museum (ISM) u Philadelphiji te u Kongresnoj knjižnici, također u Washingtonu. U Philadelphiji se nalazi ploveći muzej: povijesna krstarica *Olympia*, koju sam dakako posjetio, pridružena je nezaobilaznom ISM-u. Britanske arhivske dokumente pribavio sam preko The National Archives u Londonu, Documents online na: <http://www.nationalarchives.gov.uk/documentsonline/>

Uz stipendiju Woodrow Wilson Centra, dobio sam financijsku potporu od zaklade German Marshall Fund USA i američkog Nacionalnog vijeća za istočnoeuropske studije (NCEEER). Prvu usmenu prezentaciju istraživačkog projekta iznio sam na konferenciji “Divided Cities” u Centru Woodrow Wilson 30. kolovoza 2005., a potom je na 38th National Convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies u Washingtonu 24. studenoga 2006. pročitao rad pod naslovom “The Global and the Local: The US Naval Mission in the East Adriatic, 1919–1921”. Stipendija Zaklade Fulbright u akademskoj godini 2006./2007. vodi me kao američkog znanstvenika u Srbiju, na Beogradski univerzitet i u bivše jugoslavenske arhive. Tom sam prigodom prvi put iznio rezultate ovog istraživanja na međunarodnom skupu u organizaciji američke vlade i beogradskog Fakulteta političkih nauka. Kad sam se krajem te godine napokon vratio u Hrvatsku nakon šesnaest godina u SAD-u, na Sveučilištu u Rijeci počeo sam, između ostalog, predavati i povijest vanjske politike SAD-a, što mi je pomoglo u daljnjem proučavanju ove teme.

⁴ Vidi Vjekoslav PERICA, “A City between the Global and the National: U.S. Navy’s Peacemaking Mission in Split, 1918–1921”, *125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia* (ur. Ljubinka Trgovčević), Beograd 2008., 82.–102.

⁵ Posebno zahvaljujem anonimnom recenzentu za *Časopis za suvremenu povijest* te tajniku Muzeja sporta u Splitu Maldenu Cukrovu za sugestije, ispravke i komentare koji su ovaj članak učinili boljim.

funte, 4 mitraljeza, 6 cijevi za izbacivanje torpeda itd.⁶ Bila je tehnološki napredak u svoje vrijeme: kako je pisao *Scientific American* 1893. godine, "jedan od najveličanstvenijih i najbržih brodova naše mornarice" (*one of the noblest and fastest ships in the navy*).⁷ Danas se može detaljno razgledati jer je brod-muzej. Sukladno tadašnjim uzusima glede klasnih razlika, iako se ne radi o brodu-kolosu nego o manjoj brznoj krstarici, kabine viših časnika bile su prostrane i raskošno opremljene, a posada je spavala u vrećama na palubi.⁸

Olympia je najprije stvarala onu klasičnu "imperijalističku" povijest, a kasnije ovu novu globalnu humanitarno-mirotvornu. U Španjolsko-američkom ratu, u bitci 1. svibnja 1898. kod Manile na Filipinima, njeni su se moćni topovi, na zapovijed slavnog admirala Georgea Deweya, prvi oglasili i otvorili bitku. Ubrzo je flota nekad moćnog španjolskog imperija otišla na dno oceana. SAD je tako naslijedio španjolske kolonije i postao imperij. Ali naslijedio je i probleme: na Filipinima će uskoro nakon trijumfa izbiti pobuna protiv Amerikanaca. Dugogodišnji će rat odnijeti na tisuće života s obje strane. Za to je vrijeme američka demokracija iznjedrila suprotstavljene političke tabore "imperijalista" i "antiimperijalista". Bilo kako bilo, pokazalo se da nitko nikad nije dominirao svijetom a da nije dominirao morima i oceanima.⁹

Prava afirmacija SAD-a kao svjetske velesile dolazi s Prvim svjetskim ratom. Predstavljen u liku Woodrowa Wilsona, predsjednika-vjernika i misionara, SAD s gotovo religioznom žarom zagovara novi svjetski poredak. Proklamiraju se novi principi otvorene diplomacije nasuprot tajnoj, kolektivna moralna odgovornost država i naroda za sigurnost i demokraciju, a poziva se i na osnivanje svjetske organizacije koja će sprječavati ratove. Ali Amerika istodobno ne manje gorljivo kreće u križarsku vojnu protiv raznih globalnih heretika. U Wilsonovo vrijeme to su Lenjin i ruski boljševici. Zahvaljujući njima, privremeno umirovljena veteranka *USS Olympia* – u opasnosti da joj slavu potamni rugalica "broda za parade" – preuzima kormilo svjetske kontrarevolucije. U proljeće 1918. uplovljava u arktičku luku Murmansk. Od nje se ne očekuje potapanje neprijateljskih ratnih brodova nego policijsko-obavještajni poslovi. Tu spada potpora protivnicima boljševika, ali i šarmiranje lokalne populacije humanitarnim radom, vjerskom propagandom i kulturno-zabavnim te sportskim aktivnostima. Koliko god da je saveznička avantura u Rusiji 1918.-1919. postala sinonim za neuspjeh, a nepromišljeno uplitanje Zapada u ruski građanski rat čak i jedan od neizravnih uzroka boljševičke pobjede, *Olympia* je u novoj ulozi uspješna. U hladnom Murmansku, izgladnjelom je stanovništvu dobrodošla pomoć u hrani, odjeći i lijekovima s *Olympie*, a brodski im je jazz-orkestar zagrijao srca. Zapovjednik *Olympie*, kapetan Brierer sprijateljio se s

⁶ Web-stranice Independence Seaport Museum u Philadelphiji http://www.phillyseaport.org/ships_olympia.shtml

⁷ "The New American War Ship Olympia", *Scientific American*, 23. 12. 1893., 405.

⁸ Vidi na <http://www.spanamwar.com/olympia.htm>

⁹ Vidi Paul KENNEDY, *The Rise and Fall of the Great Powers: economic change and military conflict from 1500 to 2000*, 1st ed. New York 1987.

članovima lokalnog Sovjeta. Uz formalnu suglasnost sovjetskih vlasti, razvijena je najprije humanitarna i kulturna aktivnost pod kapom vjerske organizacije YMCA (Young Men's Christian Association). Kad je propao Yudenichev napad iz Estonije na Petrograd, a američki i britanski brodovi otišli su bez povratka, boljševički komesar rata Lav Trocki dao je strijeljati članove murmanskog sovjeta zbog kolaboracije s imperijalistima.¹⁰

3. Saveznička flota u Jadranu: okupacija postaje mirovna misija

Iz Murmanska je *Olympia* otplovila u Southampton, gdje ju je krajem veljače 1919. zatekla zapovijed o uključivanju u novoosnovanu istočnomeditransku flotu. U Parizu se u to vrijeme zahuktavala Mirovna konferencija. Osnovane su brojne slične združene međunarodne mirovne snage koje su krenule na područja kojima se Pariška konferencija bavila uglavnom u vezi s graničnim sporovima. U to je vrijeme državicima u Parizu glavobolju počelo zadavati takozvano Jadransko pitanje, a cijela će svjetska javnost upamtiti D'Annunzija i aferu Fiume, tj. njegovu okupaciju Rijeke i savezničku intervenciju kojom ga se odatle potjeralo. Iako je postao svjetski popularan kao branitelj principa nacionalnog samoodređenja naroda, predsjednika Wilsona zbunjivali su i zamerali teritorijalni sporovi u Istočnoj Europi na bazi kulture i povijesti – najviše su ga zanimali komunisti, konkretno u Istočnoj Europi Bela Kuhn koji je poveo boljševičku revoluciju u Mađarskoj.¹¹ Pod naslovom "Savezničke će trupe okupirati Spalato", *Washington Post* je tada pisao: "međunarodne će se snage iskrcati u Splitu na dalmatinskoj obali jer su tamo izbili neredi ... Mađari navodno hoće širiti boljševizam na dijelove Jadranske obale koji su im pripadali prije raspada Austrije ... navodno je Mađarska pokušala zaplijeniti dio bivše austrougarske flote koju su zarobili Jugoslaveni ..."¹² Američki tisak i neka kasnije literatura upotrebljavaju termin "okupacija" iako se to moglo odnositi jedino na bivše austrougarske teritorije za onih nekoliko mjeseci nakon rata; ali u međuvremenu je SAD priznao novostvorenu Kraljevinu SHS, koja je dobila mnoge bivše austrougarske teritorije i bila mu je saveznica kao i Italija, pa su međunarodne snage kontrolirale sporne granične teritorije između dvije zemlje dok se bilateralnim ugovorima ne nađe konačno rješenje.¹³ Uostalom,

¹⁰ Leonid I. STRAKHOVSKY, *The Origins of American Intervention in North Russia* (1918), Princeton 1937., 67.

¹¹ Vidi Harold NICOLSON, *Peacemaking 1919*, London 1933.

¹² "Interallied Troops to Occupy Spalato", *The Washington Post*, 26. 3. 1919., 1.

¹³ "Takozvana američka zona u Dalmaciji bila je u stvarnosti teritorij na koji je u Parizu pravo polagala suverena država Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca koju je SAD diplomatski priznao, a na konferenciji su joj američki predstavnici u tome davali potporu nasuprot talijanskim pretenzijama. S obzirom na to da je najveći dio te nove države činila Srbija, a ona je bila država-saveznica SAD-a u Velikom ratu, time je SAD praktički držao pod okupacijom teritorij savezničke zemlje." A. C. DAVIDONIS, "The American Naval Mission in the Adriatic, 1918–1921", Washington 1943, 1–2. Rad je dostupan u knjižnici Ministarstva Ratne mornarice SAD-a (Navy Department), Navy Yard, Washington.

razvidno je iz arhivskih dokumenata Ratne mornarice SAD-a da su američke snage u Dalmaciji redovito i s uvažavanjem kontaktirale i države saveznice i lokalne vlasti, a radile bi na svoju ruku samo ono što se ticalo humanitarne pomoći i nekih sigurnosno hitnih situacija.

Olympia je iz Engleske krenula za Gibraltar, a potom stigla u Veneciju sredinom veljače 1919. Brierera, koji se istaknuo vrbovanjem boljševika u Murmansku, ali je nejasno je li zbog toga unaprijeđen ili smijenjen, zamijenit će za kormilom kapetan David F. Boyd Mlađi, rodom iz Louisiane. Boyd je bio junak, sudionik Španjolsko-američkog rata koji je preživio potapanje legendarnog broda *USS Maine* u havanskoj luci – “Sarajevski atentat” tog rata. Bio je čovjek s književnim darom. Njegovi zanimljivi zapisi o događajima toga doba i krajevima u koje je *Olympia* stigla sačuvani su nažalost samo u fragmentima. Oni nisu dio brodskog dnevnika (*Log Book*), nego posebnog kapetanova izvješća (*Daily Diary*).¹⁴ Prema tome ću ova dva izvora nazivati “Brodski dnevnik” i “Kapetanov dnevnik”. Jedna od sačuvanih Boydovih zabilješki tako govori da su mornari bili razočarani Venecijom zbog skromne ponude seksa i alkohola u gradu. Sljedeća postaja nazvana je najprije “Spalato, Austria”, a potom je ono drugo zamijenjeno Dalmacijom. Uz službeni dnevnik kapetana Boyda tu su i osobne zabilješke mornara po imenu Lloyd Thomas O’Kelly.¹⁵ Taj 23-godišnji brodski električar, rodom iz Iowe, ukrao se u New Yorku prije operacije Murmansk. Nadao se da će uštedjeti nešto novca i vratiti se u rodni kraj gdje je namjeravao kupiti farmu i oženiti svoju zaručnicu Jessie Lee. Često misli na nju, posebno u vrijeme “gvardije”, od ponoći do četiri ujutro, dok kroz tamu pokušava nazrijeti ploveće mine i svom dnevniku povjerava nježne stihove u njenu čast.

Olympia se vezala pri kraju jugoistočnog vanjskog lukobrana (pored ulaza u luku i lučkog svjetla), lijevo od Katalinića brijega. Tu će od obitelji Katalinić Ratna mornarica SAD-a unajmiti zgrade za američki lučki ured (neku vrstu konzulata), a na brijegu će američki admiral i njegova gospođa urediti rezidenciju. *Olympia* je okrenuta pramcem prema gradu, a na jednoj arhivskoj fotografiji vidi se njen moćni 8-inčni pramčani top usmjeren prema rivi. Druge fotografije prikazuju ostale savezničke ratne brodove u luci, a savjesni im mornarički obavještajac na fotografiju upisuje imena: odmah do *Olympie*

¹⁴ *Olympia* brodski dnevnik (*U.S.S. Olympia log book*) nalazi se u National Archives u Washingtonu u *Old Naval Records Section*. Fragmenti iz dnevnika kapetana Boyda nalaze se djelomice u knjižnici Independence Seaport Museum (ISM) u Philadelphiji, u dijelu *U.S.S. Olympia Collection*. Dijelovi “Kapetanova dnevnika”, ne samo Boyda nego i drugih, poput kapetana Wymana, nalaze se u National Archives, pod RG 45 (*Records Collection of the Office of Naval Records and Library*), Subject file 1911-1927, kutije 798.–802.

¹⁵ O’Kelly je autor dvaju podužih tekstova pod naslovom “Shipboard Diary” i memoara “My Life”. Dnevnički zapisi mornara O’Kellyja u vrijeme njegove službe na *Olympiji* (fragmenti, preslik 30-ak jedva čitljivih stranica rukopisa bez oznake broja stranice) nalaze se u Philadelphiji u ISM-u (*U.S.S. Olympia Collection*), ali je veći dio dnevnika u posjedu O’Kellyjeve obitelji u Iowi. Autor B. F. Cooling nije uspio dobiti dopuštenje O’Kellyjevih da koristi i citira njegove zapise pa ih je uglavnom prepričavao, a tako ću i ja.

vezana je talijanska krstarica *Puglia* (nju povremeno na tom mjestu zamjenjuje razarač *Nino Bixio*); unutar luke, na istočnoj obali, na današnjem gatu Sv. Duje, nasuprot željezničkoj stanici (tamo je u to doba bila ogromna hrpa ugljena odakle su se brodovi opskrbljivali), vezani su francuski razarač *Ensigne* i britanski *Tobago*, do njih su *USS Cowell* i američki protupodmorničar 338.¹⁶ Cooling navodi da su nakon dolaska *Olympie* kompletirane međunarodne snage u Splitu koje su se, uz našu krstaricu, sastojale od šest razarača, šest otkrivača podmornica i nekoliko brodova za opskrbu.¹⁷ Ne zaboravimo da jedna od država članica koalicije nije imala mornaricu: to je bila Srbija, odnosno Kraljevina SHS. Zato srbijanska regimenta čini glavninu kopnenih snaga koalicije u Splitu, koju po potrebi pojačavaju postrojbe naoružanih mornara i mornaričke policije s brodovlja. Naposljetku, glede posade, *Olympiin* brodski dnevnik ne daje poimenični spisak svih članova posade, nego samo časnika te nekih specijalista od kojih sam posebno izdvojio one koji će ostaviti najjači dojam na Splićane – glazbenike koji su u ovaj dio svijeta donijeli džez. Dakle, u trenutku dolaska u Split na *Olympii* su bili sljedeći časnici: kapetan Henry L. Wyman, kapetan David F. Boyd, brodski dušobrižnik velečasni Joseph T. Casey, zatim Horatio J. Pierce, James S. Woodward, Stephen, B. McKinney, Michael J. Kirwan, Orbia O. Peterson, C. B. Platt, Delorimer Steece, Henry Stailey i Junius Cotton te glazbenici Milton Goldsmith, William Moran, C. Cimaglia, J. O. Turner, A. T. Carpenter, Karl Match i Jacob M. Bregar.¹⁸

U Kaštelanskom su zaljevu usidrena dva golema austrijska ratna broda, *Zrinyi* i *Radetzki*. Taj ratni plijen Amerikanci moraju obilaziti i održavati prije nego što ih Pariška konferencija dodijeli jednoj od dvije države u sporu (mornar O’Kelly nije oduševljen radom na tim brodovima). Jedva da se *Olympia* vezala kad, opisuje O’Kelly, doveslaju u maloj barci uz njezin bok četiri dječaka i domahujući mornarima ponavljaju jedine riječi engleskog koje su naučili: “*Chocolate, Cigarettes.*”. Mornari se smiju i dobacuju im te dragocjenosti. Tako će uskoro biti na svakom koraku po gradu. Inače, grad je po O’Kellyjevu dnevniku još dosadniji od Venecije (zato on jedva čeka najavljenju plovidbu u Constantinople, tj. Istanbul). Barova je malo, “plesnjaka” nema, mlade žene ne izlaze, bordel je samo jedan (svega će toga uskoro biti više i mali uspavani grad probudit će se u susretu s velikim svijetom). Jedina lijepa i velika ulica u gradu je, opisuje O’Kelly, *waterfront street* (radi se o splitskoj rivi), a sve ostalo su male, uske, mračne uličice, sve iste i lako se izgubiti. Ono čime je mornar O’Kelly, inače farmer iz plodne Iowe, najviše zadivljen u Splitu, to su vinogradi

¹⁶ Postoji nekoliko fotografija same luke s oznakama brodovlja i važnih objekata na obali. Izdvojio sam za objavljivanje oko trideset fotografija iz toga vremena. Većina ima i popratni tekst s objašnjenjima. Najveći broj fotografija iz Splita nalazi se pod arhivskom oznakom RG 45: *Records Collection of the Office of Naval Records and Library Subject File, 1911-1927*; WJ – Yugoslavia-Dalmatia Conditions, Eastern Adriatic. Entry – 520 I-18; kutija 800. od 1630.; Early Naval Records, National Archives, Washingtonu.

¹⁷ COOLING, *n. dj.*, 200.

¹⁸ Brodski dnevnik krstarice *Olympie* dana 5. ožujka 1919., “U.S.S. Olympia Log Book”, National Archives, Washington.

u splitskom polju. Divi im se kako su brojni, uredni i brižljivo održavani. Naš mornar voli stajati na svom brodu za sunčanih dana i gledati splitske vinograde maštajući o plodnim poljima Lowe i farmi na koju će jednoga dana odvesti svoju dragu Jessie Lee.

Dana 26. ožujka zapovjedništvo Američke flote na Jadranu i okolici (otprilike od Venecije do Istanbula) ili, preciznije, *U.S. Naval Forces in Eastern Mediterranean*, preuzima kontraadmiral Philip Andrews od A. P. Niblacka koji je promaknut. *Olympia* tako opet postaje admiralski stožerni brod kao u svojim najslavnijim danima. Andrews će tijekom misije postati *de facto* zapovjednik međunarodnih snaga (iako je najstariji bio talijanski viceadmiral Millo koji je najčešće formalno predsjedavao admiralskim sjednicama). Splitska gradska kronika bilježi promjenu iz okupacije u mirovnu misiju. Kaže se da u ožujku 1919. “odlaze Entantini admirali: francuski Ratyé, engleski Kiddie (pogrešno napisano Kiddie), i američki Niblack (pogrešno je napisano Niblack), a dolazi američki admiral Andrews, koji preuzima komandu nad internacionalnim brodovljem u Splitu.”¹⁹ Andrews međutim ima precizne zapovijedi: mora osigurati takozvani srednji sektor savezničke okupacije Jadrana, tj. američku “zonu odgovornosti”. Zone su podijeljene među saveznicima uzduž obale od Kotora do Pule. Andrews je odmah primijetio (i dakako to ga nije oduševilo) da na cijelu “njegovu” zonu, pa ako je moguće i više od toga, aspiriraju najambicioznije Talijani, dok se Srbija zadovoljava samo Splitom i južnim dijelom jadranskog priobalja. Talijanske trupe kreću se uzduž granica zone, talijanska je propaganda politički mobilizirala talijansku manjinu u Dalmaciji, imenovana je talijanska vlast u Dalmaciji, a D’Annunziji će arditu krenuti na Trogir i Split.

Zapovjednici savezničkih flota formalno su ravnopravni i sastaju se radi donošenja odluka, najčešće u Rimu ili Veneciji. U ovoj se fazi američki admiral drži rezervirano – svoj će primat potvrditi poslije kad “zagusti” oko talijansko-slavenskih odnosa. Pušta Talijane neka vode glavnu riječ kao stručnjaci za ovaj dio svijeta. S njihovim viceadmiralom Millom (on se približio D’Annunziju koji ga postavlja za guvernera Dalmacije) ne slaže se oko mnogih pitanja, ali uvijek traži kompromis. Andrews čita prijevode talijanskih tajnih obavještajnih analiza koja se inače dosta bave kulturom i poviješću Dalmacije. Tu su i talijanske opaske o zaostalosti i barbarstvu dalmatinskih Slavena koji, sugeriraju neki od ovih dokumenata, nisu sposobni upravljati vlastitom državom ako bi je eventualno dobili po principu samoodređenja naroda.²⁰ U jednom dokumentu iz 1919. koji viceadmiral Millo potpisuje sad već kao “guverner okupirane Dalmacije”, posebno se upozorava na dalmatinske Hrvate kao po-

¹⁹ Branislav RADICA, *Novi Split. Monografija grada Splita od 1918-1930 godine.*, Split 1931., 22.

²⁰ U engleskom prijevodu opširne analize koja je nastala 1917. u glavnom stožeru talijanskog Ministarstva ratne mornarice pod naslovom “Od Kopra do Dubrovnika” u poglavlju “Dalmacija” navodi se da tada u Splitu živi 17909 stanovnika, od toga 1049 Talijana, te da u gradu među elitom koja njime upravlja živi rimski duh i tradicija, a ljepotu gradu daju spomenici iz doba Rimskog Carstva. Dokument “From Capodistria to Ragusa”, str.2–3, u National Archives (NARA), RG 45, Subject file: 1911–1927, ZWJ – Dalmatia, kutija 1005.

tencijalne neprijatelje savezničke uprave jer su se mnogi od njih s velikim entuzijazmom borili u austrougarskoj vojsci protiv saveznika.²¹

Za američkog admirala na samom početku misije slavensko-talijanski odnosi u Dalmaciji nisu prioritet. Andrews ima jasne naputke: glavna su mu briga komunisti, boljševici čija je revolucija u ekspanziji i prijeti da se iz Mađarske spusti na jadransku obalu. Tako *Olympiin* brodski dnevnik bilježi da je u Splitu oko 20-og ožujka održan "miting nekih dvije tisuće socijalista od kojih su neki klicali sovjetskoj republici" i da na ovom području "ima boljševičkih elemenata ali da za sad nisu opasni".²² Dok paze da ne izbije revolucija, Amerikanci naglašavaju humanitarni rad. Pučanstvo je izgladnjelo, pred kraj rata stigla je i dodatna pošast zvana španjolska gripa. Američki su mornari hranili i liječili iscrpljeni Split. Njihova se pomoć rado prima jer nije politički uvjetovana pa zato gradski kroničar bilježi da početkom gladne 1919. godine talijanska krstarica *Puglia* dijeli narodu rižu "u propagandističke svrhe".²³ Osim toga, američka je mornarica i poslodavac za nemali broj Splićana: za Amerikance su radili radnici koji su popravljali putove i telegrafske veze te gradili, uređivali i održavali zgrade, skladišta, sportska igrališta i druge objekte koje je američka mornarica koristila. Bili su nosači svega i svačega, dostavljači hrane, bujala je dakako i industrija zabave i razonode, od uličnih prodavača po rivi do taverni, barova i kupleraja u starom splitskom "getu". Sama *Olympia* dobro je uposlila lokalne dostavljače hrane, osobito od proljeća 1920., kad se situacija poboljšala i za lokalno pučanstvo. Po zapisima iz broskog dnevnika, splitski mesar A. Mitrović, opskrbio je 2. svibnja *Olympiu* s 353 funti govedine (funta je oko 4,5 kg); 22. lipnja donio je 1000 jaja, a 24. lipnja firma Mitrović isporučuje američkom admiralskom brodu 1034 funte krumpira, 286 funti mrkve, 115 funti krastavaca, 222 funte kupusa, 33 funte radiča i 21 funtu zelene salate.²⁴

Splićani su zahvalni. Tako gradski kroničar bilježi da 4. srpnja 1919. "zajedno sa Američkom mornaricom, Split slavi američki praznik nezavisnosti".²⁵ U jednom od ranih izvještaja Andrewsa zapovjedniku Bensonu glavna su tema komunisti. "Kako nema naznaka boljševičke subverzivne aktivnosti u Splitu i Dalmaciji, pratimo rad radničkih sindikata," piše Andrews u Pariz, "sastanci radnika su mirni, nema nikakvih incidenata, sindikalni vođe rado primaju našu humanitarnu pomoć i dijele je radničkim obiteljima."²⁶ I lokalna splitska kronika također povremeno spominje komuniste, ali ne vidi opasnost od revolucije. Na jednom se mjestu kaže da se u srpnju 1919. za kraljev rođendan vraćaju u grad "vođe mjesnih ekstremnih socijalista, koji su 1. svibnja bili in-

²¹ "Circular of H. Excellency the Governor", Split 10. 06. 1919. RG 45. WJ – Yugoslavia-Dalmatia-Correspondence-Atlas, Entry 520, kutija 801., National Archives.

²² *USS Olympia Log Book*, 30. 3. 1919.

²³ RADICA, *Novi Split*, 22.

²⁴ *Isto*, 2. 2. 1920; 22. 6. 1920.; 24. 6. 1920.

²⁵ RADICA, 24.

²⁶ Korespondencija Andrewsa i Bersona nalazi se u kolekciji "William S. Benson Papers" u Kongresnoj knjižnici u Washingtonu. Ne postoji posebna kolekcija "Philip Andrews Papers".

ternirani radi propagande diktature proletarijata”, a u travnju 1920., gradski kroničar zapisuje “uhapšeni su komunistički vođe u Splitu i zatvorene su prostorije Radničkog doma”.²⁷

4. Slaveni i Talijani

Neke jugoslavenske studije iz diplomatske povijesti traže nacionalni (ili imperijalni) interes SAD-a u jadranskoj operaciji i zaključuju da su Amerikanci bili tek sposobniji imperijalisti od Talijana.²⁸ Ali arhivi Ratne mornarice iz splitske misije ukazuju na dosta improvizacije u okviru osnovnih principa humanitarnog rada i očuvanja mira i reda. Naravno da SAD nije bio globalna Majka Tereza. Već je spomenuto da su Amerikanci na ove vazda neatraktivne prostore stigli prije svega zbog zaustavljanja prodora komunističke revolucije u Istočnu Europu i dalje na Zapad.²⁹ Što se tiče američke vanjske politike kakvu je znamo danas, ona se u to vrijeme, na početku takozvanog Američkog stoljeća tek formirala, rastrgana između proturječnih tendencija izolacionizma i antiizolacionizma, imperijalizma i antiimperijalizma, prvih globalnih imperijalističkih iskustava ali i rađanja najranijih američkih masovnih mirovnih pokreta i pokreta za građanska prava.³⁰ Nema sumnje ni u to da je svijet u poraću te prve globalne ratne katastrofe prilično otvoreno, barem na razini masa ako ne elita, ohrabrio novu ulogu SAD-a navlastito glede pitanja samoodređenja naroda, američkog stila izvoza robe i pop-kulture te humanitarne misije SAD-a, pa ako to jest neka vrsta imperijalizma, onda su mnogi narodi otada do danas rado htjeli biti njegovim žrtvama.³¹

Kontraadmiral Philip Andrews u svojoj se splitskoj misiji, kako je razvidno iz arhiva na kojima se temelji ovaj rad, morao često snalaziti kako je najbolje znao, odlučivati po savjesti i instinktu i raditi praktički sve i svašta, od visoke diplomacije do policijskih racija po gradu i smirivanja napetosti među svojim talijanskim i jugoslavenskim saveznicima te prikupljanja obavještajno relevantnih podataka preko splitskih znanaca svoje supruge. Na najvišoj razini Andrews je bio članom takozvanog Jadranskog odbora (*Adriatic Committee*) kojem je predsjedavao talijanski viceadmiral Millo, a članovi-delegati bili su kontraadmirali predstavnici SAD-a i Francuske. Na “uličnoj” razini, Andrews

²⁷ RADICA, 24, 25.

²⁸ Vidi npr. Dragan R. ŽIVOJINOVIĆ, *America, Italy, and the birth of Yugoslavia (1917–1919)*, Boulder, 1972; Ivan PEDERIN, *Jadransko pitanje*, Rijeka 2007.

²⁹ Arno J. MAYER, *Politics and diplomacy of peacemaking: containment and counterrevolution at Versailles, 1918–1919*, London 1968.

³⁰ Ernest R. MAY, *The World War and American Isolation, 1914–1917*, Chicago 1959.; Frances H. EARLY, *A World Without War: How U.S. Feminists and Pacifists Resisted World War I*, Syracuse 1997.; Paul L. MURPHY, *World War I and the origin of civil liberties in the United States*, 1st ed. New York 1979.

³¹ Erez MANELA, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anti-Colonial Nationalism*, New York 2007.; Victoria DE GRAZIA, *Irresistible Empire: America's Advance Through Twentieth-Century Europe*, Cambridge 2005.

se morao baviti policijskim poslovima poput razbijanja demonstracija i uličnih nereda u Splitu te zajedno s civilnim vlastima voditi istražne postupke u slučajevima atentata, ubojstava, tučnjava, pljački i slično (a ruku na srce, imao je dosta problema i sa svojim alkoholom sklonim mornarima, napose jer je bilo doba prohibicije). Mada je bio školovan za pothvate kakav je bio onaj admirala Deweya na Filipinima, Andrews se morao prilagoditi novom vremenu i novoj politici i sam sebe naučiti ne uvijek ugodnim novotarijama u svom poslu. Danas je takozvani *international peacekeeping* cijela nauka, a tada je sve bilo u povojima.³²

Andrews se više puta istaknuo u smirivanju nereda u Splitu. Tako ga *New York Times* hvali u članku iz 1920. pod naslovom "Američki admiral zaustavio nered u Splitu": "Trieste, 13. srpnja. Kontraadmiral Philip Andrews, zapovjednik Američke ratne flote na Jadranu, kontrolira situaciju u gradu Splitu, gdje su se Jugoslaveni i Talijani nedavno sukobili nakon jugoslavenskih demonstracija. Tri talijanska razarača stigla su u Split, a srbijanska vojna policija patrolira ulicama. Red je uspostavljen. Navodno je u nedjeljnim demonstracijama poginulo šest osoba. Jedan je američki časnik ubijen jučer na ulici u vrijeme sukoba Hrvata i Talijana."³³ Mirovna misija u Splitu privlači pozornost svjetske i američke javnosti. U veljači 1920., bilježi lokalna kronika, odlazi iz Splita dopisnik londonskog *Timesa*, a dolazi dopisnik *Chicago Tribune*.³⁴

U smirivanju splitskih nereda nastao je jedan tehnološki izum, a njegovo djelovanje prikazuje i jedna od arhivskih fotografija u filadelfijskoj kolekciji *Olympie*. Neprijateljske bi se grupe međusobno provocirale po ulicama i u barovima, a zatim bi se gomile suprotstavile na "rivi". Kad bi došlo do nereda na toj glavnoj "pozornici", saveznički bi ratni brodovi iznenada usmjerili prema izgrednicima jaku svjetlost svojih moćnih brodskih reflektora za otkrivanje mina i podmornica. Obnevidjeli bi se izgrednici tada razbježali, a najupornije bi pokupila saveznička mornarička policija i njima napunila zatvore na kopnu i ratnom brodovlju. Naviknuti na američke cigarete, čokoladu, veseli ulični džez i humanitarnu pomoć, Splicićani nakon ovakvih akcija ne bi više bili tako prijateljski raspoloženi prema Amerikancima. Tako su, kao što je spomenuto, Amerikanci imali žrtava prilikom smirivanja nereda. Američke su mornare na ulicama ponekad vrijeđali i napadali, osobito nakon akcija mornaričke policije. "Nezahvalna paščad," bijesno će pisati mornar O'Kelly u svom dnevniku, "bili smo im dobri dok smo ih hranili, odijevali i liječili od epidemije, a kad smo ih odlučili poučiti redu i disciplini, onda su se okrenuli protiv nas..."³⁵

³² Paul F. DIEHL, *International Peacekeeping*, Baltimore, Md., 1994.; James J. WIRTZ and Jeffrey A. LARSEN, (ur); Norrie MACQUEEN, *Peacekeeping and the international system*, New York 2006.; Lise Morjé HOWARD, *UN Peacekeeping in Civil Wars*, Cambridge 2008.

³³ "American Admiral Stops Spalato Riot", *The New York Times*, 14. 7. 1920., 11.

³⁴ RADICA, 25.

³⁵ Iz dnevnika mornara O'Kellyja "Olympia Collection", Independence Seaport Museum, Philadelphia.

Krajem srpnja 1920. Andrews posve preuzima kontrolu u Splitu. Zato predlaže zapovjedniku, admiralu Bensonu u Parizu, da dogovori povlačenje talijanskih ratnih brodova, a Amerikanci će zajamčiti sigurnost talijanskoj manjini.³⁶ Međutim, treba naglasiti da najozbiljnija prijetnja miru nikad nisu bili ulični neredi, nego mogućnost izbijanja rata između država koje su obje članice pobjedničke koalicije i međunarodne mirovne misije, konkretno, oružanog sukoba talijanske i srpske vojske nadomak Splita uz liniju razdvajanja dvaju sektora. Doduše, Italija sama po sebi nikad nije zaprijetila ratom, ali je upitno koliko je D'Annunzio radio na svoju ruku i koliko su daleko mogle ići njegove provokacije. I na srbijanskoj strani bilo je nekih vojnih zapovjednika koji su htjeli ratom rješavati otvorena pitanja. U ovom su sporu oružane snage SAD-a stekle možda prva iskustva u povijesti glede mirovnog posredništva i mirovnih intervencija. Takva je opasnost prvi put izbila u studenome 1919., kad su D'Annunzijevi arditii nakon Rijeke zauzeli i Zadar i krenuli prema Splitu, gdje ih je namjeravala zaustaviti srbijanska vojska. Dana 26. studenoga 1919. kontraadmiral Andrews šalje hitni telegram vrhovnom vojno-političkom izaslanstvu SAD-a u Parizu zbog "vrlo opasne situacije u blizini Splita"; Andrews procjenjuje da bi srpska regimenta mogla odoljeti Talijanima na kopnu, ali kako Srbi nemaju mornaricu, bili bi "na milost i nemilost talijanskim ratnim brodovima koji bi prišli s mora i iskrkali trupe u Splitu i Trogiru... Srbijanski ministar traži intervenciju Ratne mornarice SAD-a kojom bi se talijanski ratni brodovi u tomu zaustavili".³⁷ Andrews međutim ne predlaže intervenciju u korist srbijanske strane, nego najprije Američku diplomatsku protestnu notu Italiji, u kojoj bi se izrazilo nezadovoljstvo, a potom, ako Talijani nastave, povlačenje u znak protesta američke ratne flote iz mirovne misije na Jadranu.³⁸ SAD je inače prije bio prisiljen intervenirati između dviju strana u rujnu 1919. Tada, po primljenoj obavijesti od jednog "višeg talijanskog časnika" da se talijanske "pobunjene trupe" (*renegade Italian troops*), radi se dakle o D'Annunzijevim arditima, spremaju okupirati Trau, tj. Trogir koji su branile "srbijanske vojne vlasti" (*Serbian Military authorities*), *Olympia* kreće u akciju. Pristaje u Trogiru, iskrcava naoružanu postrojbu od 101 mornara i časnika i zauzima položaj između srbijanske i talijanske vojske. "Misija je bila uspješna, oružani je sukob izbjegnut, Talijani su se povukli prema Zadru, a *Olympia* se vratila u Split", piše u jednom kasnijem izvještaju.³⁹ Poslije će Amerikanci krivcima za ovaj sukob smatrati kako pobunjene talijanske trupe, tako i ratobornog srbijanskog potpukovnika Plesničara koji je više puta tražio priliku za rat s Talijanima. U rujnu 1919. Andrews je svojem zapovjedniku u Parizu dojavio da "srbijan-

³⁶ Andrews to Benson, 23. 7. 1920., RG 45. WJ – Yugoslavia-Dalmatia-Correspondence-Atlas, Entry 520, kutija 801, National Archives.

³⁷ Andrews to Paris, Very urgent, November 26, 1919., RG 45. WJ: Yugoslavia, Dalmatia, Correspondence, kutija 802, National Archives.

³⁸ *Isto.*

³⁹ Folder ZC Olympia, kutija 40, Early Records Collection, Naval Historical Center, Washington Navy Yard, Washington.

ski pukovnik u Splitu hoće rat s Italijom ... rat hoće i D'Annunzio s talijanske strane.”⁴⁰

Andrews je formirao svoje poglede na bit i karakter slavensko-talijanskog sukoba uglavnom na temelju osobnog iskustva jer nekakvih podrobnih i konkretnih uputa, studija i analiza iz američkih izvora nije bilo. Doduše, Wilson je imao svoj stručni savjetnički tim koji je još od veljače 1917. radio u tajnosti pod kodnim nazivom “Inquiry”, ali ovaj je tim savjetovao američku delegaciju u Parizu, a koliko su od njegove ekspertize imali koristi američki “mirovnjaci” na terenu, upitno je.⁴¹ Andrews se ipak dobro snalazio u shvaćanju političkih strujanja na svom području odgovornosti. Projugoslavenska kampanja u međuvremenu je od predsjednika Wilsona stvorila u javnosti lik spasitelja koji je navodno stao na jugoslavensku stranu. Na primjer, splitski dnevni list *Novo doba* objavio bi svako malo kakav dramatični apel raznih narodnih predstavnika Srba, Hrvata i Slovenaca američkom predsjedniku u kojem se laskalo “velikoj, moćnoj i kulturnoj Americi” i izražavalo uvjerenje da će Wilson “obuzdati talijanske imperijalističke apetite” jer to proizlazi iz njegova Programa od 14 točaka i njegovih istupa protiv tajne diplomacije.⁴² Ili, primjerice, splitski biskup dr. Carić u intervjuu po povratku u Split oduševljeno prepričava svoj susret s Wilsonom u Parizu, hvali ga kao pobožnog čovjeka i iznosi navodna Wilsonova obećanja da će stati na stranu jugoslavenske države, ali iz nekih drugih izvora vidi se da Wilson tom prigodom nije biskupu obećao ništa konkretno, a u petominutnom razgovoru bio je prilično suzdržan.⁴³ U to je vrijeme projugoslavenski tisak objavljivao niz članaka i prikaza predavanja o Sjedinjenim Američkim Državama koji su bili ulizivački do granica dobrog ukusa.⁴⁴

Andrewsov stav u odnosu na slavensko-talijanske odnose oblikovao se na temelju profesionalnog zapovjedničkog iskustva u osiguranju mira, čitanja obavještajnih izvora, ali i osobnog iskustva u društvenom životu te kontaktima s lokalnom zajednicom i saveznicima. Do njega je, primjerice, kroz “Kapetanov dnevnik” došla zanimljiva Boydova zabilješka, iako se može pretpostaviti da je i sam bio prisutan. Tako na primjer Boyd opisuje svečanu večeru u ljeto 1919. godine na talijanskom brodu *Puglia* i tom prigodom susret s dvjema Amerikankama, djelatnicama humanitarne vjerske organizacije YMCA, koje su iz rimskog stožera njihove organizacije stigle u misiju u Spalato. Boyd nalazi da su se u Italiji te žene zarazile ideologijom koja propagira rasnu superior-

⁴⁰ Andrews to Paris, 30. 9. 1919., RG 45. WJ – Yugoslavia-Dalmatia-Correspondence-Atlas, Entry 520, kutija 801, National Archives.

⁴¹ Vidi Lawrence E. GELFAND, *The Inquiry: American preparations for peace, 1917-1919.*, New Haven 1963.; Godfrey HODGSON, *Woodrow Wilson's right hand: the life of Colonel Edward M. House*, New Haven 2006.

⁴² “Jugoslaveni Wilsonu: Poslanica narodnih predstavnika Srba, Hrvata i Slovenaca”, *Novo doba*, (Split) br. 109, 20. 5. 1919., 1.

⁴³ “Naš položaj u Parizu – razgovor s biskupom Carićem”, *Novo doba*, (Split), broj 80, 12. 4. 1919., 1. Vidi transkript razgovora između biskupa i Wilsona u: Henry Barlein, *The Birth of Yugoslavia*, str. 91.-92.

⁴⁴ “Amerika i Jugoslavija – predavanje dr. Ljube Plenkovića”, *Život* (Split), br. 73, 8. 3. 1920., 2.

nost Talijana nad Slavenima. Zapisao je ovako: “Dvije su dame bile u službi u Rimu praktički cijeli život da su u propagandi prema Slavenima išle dalje i od samih Talijana ... bile su vrlo direktne i indiskretne ... na toj su večeri bili, među ostalima, i dr. Karaman sa suprugom, a kako se radi o čistim Slavenima (*pure Slavs*), mogu zamisliti koliko su uživali slušati tirade protiv svog naroda o tome kako su Slaveni ‘glupi, barbarski i prljavi (*stupid, barbarous, and dirty*)...’⁴⁵ S obzirom na to da je Andrews slične poglede već nalazio u talijanskim vojno-obavještajnim analizama i osobnim primjedbama admirala Milla na sastancima zapovjednika međunarodnih mirovnih snaga, to mu je stvaralo nelagodu. Možda je najotvorenije projugoslavensko Andrewsovo pismo upućeno admiralu Bensonu iz svibnja 1919. Napisano je vjerojatno na nagovor gospođe Andrews, koja je svom suprugu bila blizak suradnik i savjetnik, a preuzela je osobno, kako ćemo poslije vidjeti, i posao skupljanja obavještajno relevantnih informacija kroz vlastite društvene kontakte u gradu. U pismu koje ima u prilogu kazališni program pod naslovom “Veliki oprosni koncert”, Andrews opisuje posjet njega i gđe Andrews te viših američkih časnika splitskom općinskom kazalištu povodom nekog državnog blagdana u svibnju 1919. Andrews piše sljedeće:

“Koncert je priredila gostujuća Muzika Kraljeve garde iz Beograda (inače grad Split ima svoj stalni orkestar koji u ovom teatru priređuje koncerte), a dirigirao je Binički. Na programu je između ostalog bilo: Otto Nicolai, ‘Vesele žene Windsorske’ (uvertira); Čajkovski, fantazija iz opere ‘Jevgenij Onjegin’; Liszt, Poloneza br. 2.; Grieg, ‘Peer Gynt’ (Suita I); Puccini, fantazija iz opere ‘La Boheme’; Bizet, fragmenti iz ‘Arlezijanke’; Massenet, uvertira iz ‘Fedre’ i na kraju splet ciganskih narodnih pjesma iz Srbije. Gradsko kazalište u Splitu ima četiri reda loža i sjedala u parteru. Orkestar je bio odličan. U kazalištu sam sreo mnogo lijepo odjevenih, inteligentnih, rafiniranih i očito kulturnih ljudi iz jugoslavenske publike (*well-dressed, refined, intelligenet and evidently cultured audience of Jugo-Slavs*). Ovo napominjem zato što Talijani misle, a tako ih često čujem govoriti, da su ovi Jugo-Slaveni barbarski narod i da nisu sposobni za upravljanje svojom vlastitom državom”⁴⁶

5. Novo doba u duhu džeza i sporta

Prva modernizacija Splita i Dalmacije stigla je s napoleonskim ratovima i francuskom upravom 1809.–1813. Poznata je po gradnji cesta, splitske luke i uvozu ideje nacionalne države na kulturološki plodno tlo, ali geopolitički vrlo težak teren. Druga je modernizacija, u kontekstu koje se kreće ovaj rad, bila tek godinu dana kraća od prve, ali dinamičnija. Amerikanci se uvijek najbolje

⁴⁵ *USS Olympia Daily Diary Friday, 15 August, 1919*, U.S.S. Olympia, Spalato, Dalmatia, 16. VIII. 1919., Olympia Collection, Independence Seaport Museum, Philadelphia.

⁴⁶ Pod naslovom “Subject: Jugo-Slav People” upućen je ovaj telegrafski izvještaj s *Olympie* 17. 3. 1919. admiralu Bensonu, glavnom zapovjedniku svih američkih mornaričkih operacija, u hotel de Crillon u Parizu. Dokument se nalazi u: “William S. Benson Papers”, Subject file: “Armistice, Allied Naval Council and Peace Conference, 1918–1920; Adriatic operations”, kutija 32., Kongresna knjižnica, Washington.

pamte po njihovoj pop(ularnoj) kulturi i životnom stilu koji naglašava individualizam. Već je spomenuto da su prvotno osvojili lokalno pučanstvo humanitarnom pomoći, a poslije i pop-kulturom. Od poznatih američkih humanitarnih organizacija u Split prvo stiže YMCA (protestantska), a potom i “Knights of Columbus” (katolička).⁴⁷ YMCA je bio više sportski orijentiran, a kontraadmiral Andrews je volio sport kao način približavanja lokalnom stanovništvu.

Popularizaciji Amerikanaca pridonio je i lokalni tisak koji je slavio predsjednika Wilsona, stavljajući Amerikance na stranu političke opcije koju je ovaj tisak zagovarao. Tako dnevni list *Novo doba* objavljuje priču o američkom mornaru po imenu Z. V. Landgown koji vozi automobil po ulici koju splitska djeca koriste kao nogometno igralište. Ometajući utakmicu, američki je vozač dobio od splitskih “mulaca” kamenom u glavu. Amerikanac se najprije razbjesnio, a onda nasmijao, izvadio čokolade i počeo ih dijeliti djeci. Splitski list zaključuje: “Amerikanci su pravi kršćani, oni vjeruju u onu evanđeosku: tko tebe kamenom, ti njega – čokoladom...”⁴⁸ Tisak posebno ističe ljubaznost Amerikanaca prema splitskoj djeci kojima se priređuju zabave u gradskom kazalištu, gdje mališane zabavljaju “glazbom, pjevanjem i raznim igrarijama”, a po izlasku je svako dijete dobilo čokoladu: “Wilson ima fabrike čokolade” – vikali su veselo mališani primajući dar.⁴⁹ Zauzvrat su splitski roditelji s djecom posjetili američke mornare i časnike, a djeca su im darivala cvijeće. Novine tog vremena bile su pune hvalospjeva za američki način života, pozivajući novu državu da Amerikancima povjeri npr. izgradnju željeznica (američke su lokomotive najkvalitetnije na svijetu!), pa i obiteljskih kuća koje su navodno u Americi jednostavnije, jeftinije, dostupnije svakome, brže se grade i lako održavaju. Mornar O’Kelly u svom dnevniku na jednom mjestu bilježi da su američki mornari postali vrlo popularni kod splitskih djevojaka, osobito kad se pročulo da je jedan od njih darovao svojoj simpatiji nevjerojatan luksuz tog poratnog doba: nove, elegantne ženske cipele koje je kupio u Veneciji!⁵⁰

Split se doduše u početku skanjivao gledajući čudne posjetitelje iz Novog svijeta, ali to je kratko trajalo. Mladi Ivo Tijardović, koji je imao ne samo glazbeni nego i slikarski talent, objavio je u zagrebačkom tisku crteže američkih mornara među kojima ima, kako ih on zove, crnaca, mulata i Filipinaca. Ali uskoro će postati uobičajeni čak i brakovi između stranaca koje je dovela međunarodna flota i domaćih žena. Satiričar Marko Uvodić opisuje u pripovijesti “Nima Splita do Splita” daleko putovanje jednog Splitsanina, čija se kćerka udala za člana *Olympiine* posade, na Filipine, tamo gdje se naša krstarica proslavila

⁴⁷ “Knights of Columbus” imao je glavni stožer u Rimu, a u Splitu (Spalato) zabilježen je u arhivu ove organizacije “1 klub” s osobljem od 3 “tajnika” – predviđen je i kapelan, ali ga splitski klub nije imao. Maurice Egan, John B. Kennedy, *The Knights of Columbus in Peace and War*, Vol. II, New Haven, CT, 1920., 383.

⁴⁸ “Američki šofer i šport naše djece”, *Novo doba*, br. 109, 20. 5. 1919., 3.

⁴⁹ *Novo doba*, br. 109, 20. 5. 1919., 3.

⁵⁰ *O’Kelly diary*, Olympia Collection, ISM, Philadelphia.

u bitci kod Manile 1898.⁵¹ Gradska kronika (objavljena 1931.) bilježi da već od ljeta godine 1919.: “američki i francuski oficiri i mornari redom se žene u gradu”.⁵² I *Olympiin* brodski dnevnik daje naslutiti da je takvih ženidbi bilo dosta te su mornari dobivali nagradni izlazak u grad da bi mogli prisustvovati kolegama na vjenčanju. Ponekad su to koristili kao izliku samo da pobjegnu na kopno. Tako je na primjer časnik pustio jednog mornara na kolegino vjenčanje, ali se ovaj nije pojavio ni u crkvi ni na piru, nego se odmah, čim je dotaknuo čvrsto tlo, u prvoj taverni napio i zakasnio u povratku na brod te mu je po kazni uskraćen izlazak u grad 10 puta.⁵³

Inače, stranice *Olympiinog* brodskog dnevnika svjedoče o legendarnom mornarskom raspojasanom životnom stilu, ali i nemilosrdnoj zapovjedničkoj stezi. Tako je, primjerice, samo u prvih mjesec i pol dana po preuzimanju zapovjedništva, kontraadmiral Andrews kaznio 37 mornara otpuštanjem iz službe bez počasti (*dishonorable discharge*), a jedanaestorica su završila pred vojnim sudom.⁵⁴ Ali Andrews je znao i izdašno nagrađivati, npr. kupanjem, izletima na Brač, u Dubrovnik, Sarajevo i preko YMCA-e na spomen-bojišnicu na rijeci Piave, a časnike je slao da se preko vikenda odmore u Dubrovniku i posjete Rim, Sarajevo i Beograd. Najviše izrečenih kazni i raznih disciplinskih mjera ima ponedjeljkom te nakon praznika, izleta i slično. Dakako, prije svega zbog alkoholizma (ovo se mora promatrati i u kontekstu prohibicije koja je tada na snazi u SAD-u. Tada su zabranjena žestoka pića (*intoxicating liquor*). Dalje, zbog tučnjave, spavanja na dužnosti u vrijeme noćnog dežurstva, nepoštovanja časnika, nedolaska s izlaska u grad natrag na brod na vrijeme itd. Evo nekoliko primjera:

– Wynn, D. F., mornar, bez dopuštenja napustio izletničku grupu puštenu na kupanje, vratio se pod utjecajem *intoxicating liquor*, otpušta se iz službe;⁵⁵

– Mornar Rose, J. C., prokrijumčario je jak alkohol na brod... 5 dana zatvora u samici na kruhu i vodi;⁵⁶

– Hill, A. B., (glazbenik 1. klase) i King, R. T., (glazbenik 2. klase) po izlasku u grad opili su se žestokim pićem i u takvom stanju došli na brod, ali nisu mogli nastupiti u glazbenom programu te večeri... kažnjeni s po 36 dolara koji im se odbijaju od plaće;⁵⁷

⁵¹ “Ovi san dan jema prigode govorit s jednin našin Spliciáninon, koji je bi odluci proživit svoje zadnje stare dane daleko o Splita, i to puno daleko, na Filipine. Bome znate da su poslin rata dolazili u Split mornari o ciloga svita, pa je prigoda otla da se jedna njegova odala za jednega Filipinca...”, Marko UVODIĆ, “Spliciánin”, *Novi libar*, Split 1995., 177.

⁵² RADICA, *n. dj.*, 24.

⁵³ *USS Olympia Log Book*, 16. 9. 1919.

⁵⁴ COOLING, 201.

⁵⁵ *Log Book*, 24. 7. 1919.

⁵⁶ *Isto*, 27. 7. 1920.

⁵⁷ *Isto*, 22. 6. 1920.

– nekolicini mornara koji su trebali izići u grad brodski liječnik dijagnosticira venerične bolesti, zabranjen im je izlazak dok se medicinski tretman ne dovrši;⁵⁸

– Perryman, W., brodski kuhar 1. klase, kažnjava se zbog neposlušnosti časnikovoj zapovijedi i usmenog vrijeđanja časnika te pijanstva jedinstvenom kaznom od 3 mjeseca zatvora, degradacijom u kuhara 3. klase i otpuštanjem iz službe;⁵⁹

– vojni sud zasjeda na palubi (dva dana prije bio je ples u YMCA-evu klubu): dvadesetak mornara kažnjeno je novčano s \$ 120–200 zbog pijanstva, tučnjave, psovanja na javnom mjestu, jedan je uz to dobio 6 dana zatvora u samici na kruhu i vodi, a jedan je otpušten iz službe;⁶⁰

Bilo je i težih kaznenih djela. Kako javlja *Novo doba*, u siječnju 1920., na pravoslavnu badnju večer, dok se u gradu slavilo zajedno sa srbijanskom vojskom kojoj se klicalo kao oslobodilačkoj, razbojnici su na predjelu Poljuda napali, opljačkali i uboli nožem američkog mornara po imenu Langfork koji se vraćao iz obilaska ratnog broda *Radetzky* u Kaštelanskom zaljevu.⁶¹ Mornar je umro u bolnici. Napadače (“poznate zlikovce Radu Lakića, Nikolu Validžića, Nikolu Udovičića, Bartula Burćulča i Jovana Vojvodića koji su većinom iz zadarskih kotara”) brzo je uhitila policija koja je opkolila kućicu u Poljudu u kojoj su se skrivali.⁶²

Bilo je i fatalnih obračuna među američkim mornarima. Tako se u rujnu 1919. dogodilo ubojstvo mornara s *Olympie* po imenu James Becker, možebitno motivirano rasizmom. Njega je, inače stjuarda afroameričkog podrijetla (*Negro steward* zadužen za održavanje časničkih kabina na *Olympii*) za vrijeme službe u Splitu ubio drugi mornar s istog broda po imenu Matt A. Green. On ga je, dok su bili u gradu, na ulici nakon svađe udario, bacio na zemlju i ubo nožem koji je uzeo od trećeg mornara Peavyja koji je bio s njima. Green je dobio dvadeset godina zatvora.⁶³

Uz alkoholizam ide i prostitucija, koja je dolaskom savezničke flote procvatila u Splitu (Smoje u svom “Velom mistu” spominje navodni štrajk prostitutki iz tog vremena jer su previše radile, a vlasnici javnih kuća su ih eksploatirali). Kako su splitski dječaci slijedili u stopu američke mornare zbog cigareta i čokolade, u gradu se sve češće spominje i homoseksualizam. Brodski dnevnik bilježi i smrtne slučajeve. Umrle strance pokapali su na starom splitskog groblju Sustjepan iznad luke (više nije u uporabi), ali bi poslije njihove posmrtno ostatke prebacivali u SAD o trošku američke vlade. Splitski dnevni list *Novo doba* iz svibnja 1919. javlja da je neki preminuli američki mornar s broda *Olimpia*

⁵⁸ *Isto*, 19. 7. 1919.

⁵⁹ *Isto*, 26. 12. 1920.

⁶⁰ *Isto*, 20. 6. 1920.

⁶¹ *Novo doba*, br. 5, 9. 1. 1920., 4.

⁶² *Isto*.

⁶³ “Seeks New Trial for Sailor”, *The New York Times*, 30. 5. 1920., E1.

bio “balsamovan” od američkog liječnika u splitskoj gradskoj bolnici, a “čim skorije tijelo će biti preneseno u pokojnikovu domaju, na Filipinsko otočje”.⁶⁴

Po gradu se čuju zvuci i ritmovi nove glazbe zvane džez, a priređuju se i svečani balovi za elitu i popularne igranke za puk. Ovi su plesovi i balovi sve češći kako se političke tenzije smiruju ili su lijek za smirivanje situacije nakon nereda. Drugim riječima, ples i glazba učinkovito su političko oružje kojim se osigurava mir, ali i svaki od saveznika širi utjecaj i popularnost. Koriste ih i lokalne političke grupe za “lobiranje” kod utjecajnih stranaca. Tako primjerice “Jugoslavenska čitaonica” priređuje “Sijelo s igrankom”, i to posebno u čast američkih časnika i kontraadmirala Andrews. ⁶⁵ Ipak, džez i moderni ples prije svega su zabava i domaće i strane mladeži. Mladi su Splitski poludjeli za novim zvucima džez glazbe i učili plesne korake čarlstona i fokstrot. Plesalo se ljeti na teniskim terenima u Špinutu i drugdje. Amerikanci su sve popularniji među lokalnim curama otprilike od kasnog ljeta 1919. i napose krajem 1920. *Olympiin* “Kapetanov dnevnik” (*Daily Diary*) spominje u kolovozu 1919. nekoliko balova i zabava. Tako je “ples na teniskom terenu prošle noći bio veliki uspjeh, kao što su posvjedočile nazočne mlade dame – iako su također pripomenule da za dobar ples treba imati dobre cipele, a takve su danas vrlo skupe...”⁶⁶ Drugim riječima, Splitske su od Amerikanaca “žicale” nove cipele! Zatim se naslućuje i anglo-američki rivalitet: britanski razarač *H.M.S. Torch* priredio je ples u klubu YMCA-a, ali “nažalost, ni jedna djevojka nije došla osim nekih desetak koje su doveli Amerikanci...”⁶⁷ Ali je zato mnogo uspješniji bio ples u subotu (dan poslije) na teniskim terenima u Spinutu, a taj su priredili Amerikanci, dok su Britanci istoga dana organizirali uspješnu veslačku regatu.⁶⁸ Ti će balovi i plesovi zaredati, osobito 1920. i 1921., kad se strašni rat zaboravi i lokalne političke tenzije smire. Osim balova i nastupa brodske glazbe po gradu, *Olympia* bi posebno svečano slavila 1. svibnja – ali ne onaj socijalistički Praznik rada, nego veliku pobjedu na Filipinima u Španjolsko-američkom ratu.⁶⁹

Splitski pisac Marin Bego u jednom svom romanu opisuje gala bal na raskošno okićenoj krstarici *Olympiii*.⁷⁰ Balovi na njoj bili su pitanje velikog prestiža među Splitsanima, napose jer se radilo o rivalitetu s Talijanima. Splitski Talijani posjećivali su balove na krstarici *Puglia* usidrenoj odmah do *Olympie*. Ti su se talijanski kontra-balovi znali održavati u isto vrijeme, što je prilično živciralo Andrews koji je pokušavao nagovoriti Talijane da odustanu od takvih provokacija. *Olympiin* džez orkestar, njena glazba kao i sastavi s drugih američkih brodova često su svirali po gradu. Čim je *Olympia* stigla, odr-

⁶⁴ “Balsamovanje američkog mornara”, *Novo doba*, br. 106, 16. 5. 1919., 3.

⁶⁵ O tome izvještava na ekavici projugoslavenski list *Život*, br. 29 od 12. 1. 1920. na str. 2.

⁶⁶ *USS Olympia Daily Diary*, Spalato, Dalmatia, 2. 8. 1919., Independence Seaport Museum, Philadelphia.

⁶⁷ *Isto*, 9. 8. 1919.

⁶⁸ *Isto*, 10. 8. 1919.

⁶⁹ Tom su prigodom 1920. god. Amerikanci priredili “narodne igre na Poljani Kralja Petra”, *Novo doba*, br. 98, 28. 4. 1920., 3.

⁷⁰ Marin BEGO, *Vječna varka. Roman iz splitskog života*, Zagreb 1928.

žan je koncert u povodu Washingtonova rođendana, a potom, bilježi gradska kronika, američka glazba redovito održava koncerte na obali, a nastupa i na glavnom gradskom Narodnom trgu (Pjaci). Od tada je u gradu svečano svake godine za Washingtonov rođendan u veljači i za Dan američke nezavisnosti u srpnju. Broj glazbenika na *Olympii*, prema podacima u brodskom dnevniku, varirao je između 23 i preko 50.

Ukratko, brojni su Dalmatinci, osobito u zadnja dva desetljeća 19. stoljeća, odlazili u Ameriku, a sad je Amerika došla k njima. Mali grad na periferiji Europe u malo je vremena vidio mnogo novotarija i mnoge prihvatio. Sport, glazba i moderni ples bili su “zarazni”, ali to bi se moglo kazati i za slobodni životni stil pridošlica koji je za jednu neupitno konzervativnu sredinu bio nemala provokacija. Možda je najrječitiji primjer prodora modernizma na američki način među Splićane, lik Perine iz Tijardovićeve operete “Splitski akvarel”. Ova mlada žena iz siromašnog težačkog predgrađa Velog Varoša, u kojem je tradicija ukorijenjena još snažnije nego u gradu, žedna je slobode, ona se skita (zato je zovu “štrambera”) i provodi, pleše s američkim mornarima, zapustila je ženino radno mjesto – kuhinju i “ne zna ti reć” što planira sutra za objed.

U to je vrijeme Split, budući “najsportskiji grad na svijetu” (čime se danas diči), imao prilike, uz već popularni nogomet, vidjeti i nove sportove s kojima je bio malo ili nikako upoznat. Nogometne momčadi s engleskih ratnih brodova često su igrale protiv Hajduka i pobjeđivale, ali Hajduk je brzo učio i znao uzvratiti svojim učiteljima.⁷¹ Engleski mornari-nogometaši postaju junaci među gradskom mladeži, a prema Smojinim romansiranim gradskim kronikama i nekim Tijardovićevim crtežima izgledaju poput grčkih atleta s modernim frizurama. Usprkos očitoj popularnosti koju je nogomet donio Englezima, Amerikanci, iako također željni šarmiranja lokalnog pučanstva, uporno, gotovo misionarski, pokušavaju uvesti svoj nacionalni sport bejzbol, što im je donekle uspjelo, za razliku od populariziranja američkog nogometa. Prve javne bejzbolske susrete u Splitu priredili su Amerikanci; jedan je zabilježen 23. srpnja 1919. i to između momčadi krstarice *Olympie* i “Protupodmorničara” (*Sub Chasers*).⁷² Amerikanci bi predstavljali splitskoj publici tu novu nepoznatu igru u predigrama i poluvremenu Hajdukovih utakmica, a tada bi nastupali i američki džez orkestri i brodske glazbe – po sjećanjima u splitskim obiteljima, Splićani su sa čuđenjem gledali bejzbol, ali bi nastao urnebes kad bi nastupila američka glazba.⁷³ Kontraadmiral Andrews dao je preko YMCA-a poticaj osnivanju nekoliko bejzbolskih klubova u Splitu i okolici, darovao im

⁷¹ U Muzeju sporta u Splitu nalazi se korespondencija između britanskih ratnih brodova i Hajduka u kojoj se dogovaraju utakmice. U popularnoj TV seriji “Velo misto” splitski pisac Smoje, osvjedočeni nogometaš, više spominje Engleze nego Amerikance. Vidi Miljenko SMOJE, *Velo misto. Prvi dil*, Split 2004., 122.–127.

⁷² *USS Olympia Daily Diary*, Spalato, Dalmatia, 23. 7. 1919., Independence Seaport Museum, Philadelphia.

⁷³ Po sjećanjima starih Splićana, a prema razgovoru u Muzeju grada Splita 4. kolovoza 2002. s Mladenom Cukrovom, tajnikom Muzeja sporta u Splitu.

opremu i poslao trenere, a daje se poticaj i igranju američkog nogometa te su neke lokalne škole dobile opremu i za taj sport.⁷⁴ I neki su nogometaši Hajduka igrali bejzbol.⁷⁵ Andrews je poslao i paket opreme za bejzbol u Zagreb, ali tamo nova igra nije zaživjela. U Splitu se bejzbol igrao do 1924., a onda se ugasio da bi se vratio nakon 2. svjetskog rata, a igra se i danas. Splitski bejzbolaši, po prosudbi splitskog Muzeja sporta, spadaju među prve Europljane koji su organizirano igrali tu američku igru po američkim pravilima i u američkim odorama. U splitskom Muzeju sporta sačuvana je bejzbolska palica koju je jedan Splitsanin dobio od mornara *Olympie* na kojoj je ugravirano ime američkog Major League kluba Cubs iz Chicaga.

Američki i britanski časnici igrali su tenis. O njihovu su trošku uređeni i teniski tereni na kojima su se priređivali i balovi na kojima se svirao džez i plesalo fokstrot i čarlston. Nošenje teniskog reketa pod rukom u ležernoj šetnji postalo je u gradu dokaz otmjenosti i pripadnosti višim društvenim klasama. U gradskoj luci (kako prikazuje jedna fotografija iz filadelfijskog muzeja ISM) održavale su se veslačke regate između momčadi sa savezničkog ratnog brodogradiljstva. Split je tada gledao i boks. Organizirali su se javni mečevi među mornarima, a i oni amaterski po ulicama. Iz tiska saznajemo kako je jedan pripiti američki mornar na ulici pokušao promovirati boks. Kad bi naišao na koga svojih godina, zauzeo bi gard i vikao "Boks! Boks!" Ali Splitsani ga nisu "obadavali". Onda je našao "žrtvu" u nekom mršavom tinejdžeru koji je, naivčina, zauzeo gard, a Amerikanac ga je odmah s nekoliko teatralnih udaraca bacio na pod. Splitsani su to promatrali, a kad je dječak pao krvavog nosa, nekoliko njih, onih viših i jačih, krenulo ga je osvetiti te se američki mornar spasio bijegom.⁷⁶

Bilo je i domaćih konzervativnih snaga koje nisu odobravale te moderne novotarije poput "športa i divlje glazbe" što su uvezene na savezničkom ratnom brodogradiljstvu. Gradski su župnici, bilježi gradska kronika, otpočetak prosvjedovali protiv novog načina plesa i glazbe. Ugledni svećenik i poznati hrvatski arheolog don Frane Bulić im se pridružio. Ali on je pokušavao zainteresirati Amerikance za svoja znanstvena istraživanja. Nadao se financijskoj potpori za svoja životna djela: svjetski važno arheološko nalazište u Solinu na Manastirinama i novosagrađeni Arheološki muzej u Splitu. Pisao je kontraadmiralu Andrews u njegovoj gospođi pozivajući ih u Solin, ali admiral za to nije imao vremena. Kapetanu Boydu slao se, kako saznajemo iz Kapetanova dnevnika, literaturu

⁷⁴ Splitski dnevnik *Novo doba* javlja da je admiral Andrews darovao Hajduku bejzbolsku opremu, *Novo doba*, br. 132, 2. 6. 1920., 3. I list *Život* koji piše ekavicom, obavještava da je "mesno američko udruženje YMCA ovih dana ponovo darovalo našoj školskoj omladini opremu za igre baseball i football". *Život*, br. 179, 28. 7. 1920.

⁷⁵ List *Hrvatska riječ* piše o popularnosti bejzbola u to vrijeme, pa i nakon odlaska američke flote, ali su neki američki brodovi i dalje dolazili u posjet. Dana 1. svibnja 1924. odigrana je bejzbolska utakmica između Hajduka i posade ratnog broda SAD-a 220. Pobjedili su Amerikanci 13:6. *Hrvatska riječ*, 1. 5. 1924.

⁷⁶ *Novo doba*, Split, br. 109, 8. 5. 1919., 3.

o rimskoj Saloni.⁷⁷ Don Frane nije bio oduševljen kad su pokrajinske vlasti iznajmile novu zgradu i vrt Arheološkog muzeja američkom časničkom klubu i YMCA-u. Amerikanci su u vrtu oko muzeja uredili teniske terene gdje su se održavali mečevi, a subotom se svirao džez. Svećenik protestira kod vlasti zbog po njemu "divljeg" načina plesanja kojim se potiče nemoral među splitskom mladeži. Negodovao je jer američki časnici zbog sporta uništavaju botanički vrt pun rijetkih biljaka koje su godinama njegovane. Doduše, prema pisanju splitskog tiska na subotnjim plesovima u Arheološkom muzeju zaista je bilo tučnjava i krađa, dolazila bi policija. Don Frane je zahtijevao da se YMCA i američki časnički klub isele i kad je napokon uspio, ljutito je zapisao: "Dao sam tim Amerikancima obnovljenu zgradu Muzeja, a oni su mi vratili štalu!"⁷⁸ Prosvjed kod kontraadmirala Andrews donio mu je 8.000 kruna odštete. Nije mu bilo pravo pa je dojavio jugoslavenskom veleposlaniku u Washingtonu Anti Tresiću Pavičiću da iz muzeja nedostaje 75 vrijednih artefakata.⁷⁹ Ovaj je pokušao nagodbom izvući od američke vlade 10.000 dolara odštete, ali su Amerikanci tada proveli vlastitu istragu. Ministar konzul iz američkog veleposlanstva u Beogradu, u odgovoru koji je don Frane primio i koji nije bio baš diplomatski, upozorava da nije utvrđena nikakva odgovornost američkih vojnih osoba za nestanak artefakata i da oni koji se igraju takvim optužbama moraju znati koliko je časnicima američke mornarice važno pitanje osobne etike, časti i odgovornosti.⁸⁰

6. Zanemareno Hrvatsko pitanje

Razvidno je iz dosad iznesenog da Amerikanci nisu precizno razlikovali, niti smatrali politički relevantnima etničke razlike između Srba, Hrvata i ostalih Južnih Slavena koji su tada osnovali zajedničku državu. U arhivskim dokumentima i napisima američkog tiska miješaju se termini "jugoslavenski", "srpski" i "hrvatski". U arhivskim dokumentima javlja se izraz "Jugo-Slavs", ali i etnička imena (*Croats, Serbs, Slovenes* itd). Nije da Amerikanci za te razlike nisu uopće znali niti ih shvaćali, nego su realno uzimali u obzir činjenicu da ih je projugoslavenski pokret uporno "lobirao", a alternativa je bila takoreći nevidljiva. Hrvatsku republikansku i federalističku ili pravašku politiku te hrvatsko nacionalno pitanje nisu dobro poznavali ili su ga, ako jesu, smatrali slabo politički artikuliranim, barem u Dalmaciji. U brodskom dnevniku (ali nema potvrde da je to otišlo telegrafskim izvještajem u Pariz) još u ljeto 1919., Andrews piše ovako:

⁷⁷ *USS Olympia Daily Diary Tuesday, 12 August, 1919*, U.S.S. Olympia, Spalato, Dalmatia, 13. 8. 1919. Olympia Collection, Independence Seaport Museum, Philadelphia.

⁷⁸ Neda ANZULOVIC, O historijatu gradnje Arheološkog muzeja u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXXV/1981., 190.

⁷⁹ *Isto.*

⁸⁰ *Isto.*

“Dok smo supruga i ja šetali obalom, razgovarao sam s jednom ženom iz Splita s kojom se moja supruga prijateljila. Od nje sam čuo da u Splitu postoji jedan element jugoslavenskog naroda koji ne želi da Jugoslavija bude dio Srbije (*there is an element of the Jugo-Slav people who do not wish that Jugo-Slavia to be a part of Serbia*). Ta je stranka ovdje u manjini, ali su njezini članovi navodno iz redova intelektualaca i kulturnih viših klasa (*this party is said to be much in the minority and to be composed of the intelligent and cultured class*)... Žena je također rekla da su sad Amerikanci postali najpopularniji od svih stranaca ovdje”.⁸¹

Vjerojatno se radi o stranci Stjepana Radića, iako ga američki dokumenti poimence ne spominju. Tada je Radićev utjecaj u Dalmaciji bio slabiji od onog na sjeveru Hrvatske. U to se vrijeme hrvatski seljački pokret u Dalmaciji tek počeo organizirati. Splitski list *Novo doba* rijetko piše o Radiću, ali se ponekad javljaju i njegove pristaše.⁸² Ipak nema sumnje da se glas dalmatinskih Jugoslavena, pa i pravih velikosrba, u ovom razdoblju mnogo jače čuo. Osim toga, Srbija je bila cijenjena američka ratna saveznica i miljenica Francuza, pa i Britanaca. Projugoslaveni su se znali udvarati Amerikancima, ili kako bi to danas rekli “lobirati”. Doduše, uvijek dobro obaviještena gospođa admiralica Andrews ipak je saznala za Radića i njegove stavove i to je došlo do njezina muža. Ako to nije proslijedio u Pariz, Andrews je valjda procijenio da je ta stranka mala, da nema utjecaja u njegovom sektoru i da je važnije dati potporu onima koji drže Amerikance najpopularnijima među inozemnim trupama.

Bilo kako bilo, nema sumnje da je prva jugoslavenska država imala u nastanku potporu SAD-a. Ali SAD nije išao ni protiv svoje saveznice Italije. Ugovorom od 20. studenoga 1920. u Santa Margherita Ligure (Rapallo) Dalmacija s otocima podijeljena je između Italije i Kraljevine SHS. Time su stvoreni uvjeti za okončanje međunarodne misije na Jadranu i ona će se uskoro ugasiti. Ali Stjepan Radić je dobio razlog za još veću frustraciju jer je otprilike 400 000 Hrvata ostalo u Italiji, pa da će broj pristaša njegova pokreta u Dalmaciji porasti. Međutim, jugoslavenska je država izgledala zadovoljnom. Wilsonu su se posvećivali trgovi i ulice, a kad je 1924. umro, proglašena je trodnevna žalosti. Kontraadmiral Andrews je pri odlasku od regenta Aleksandra primio orden Bijelog orla s mačevima. U travnju 1921. Andrews se u Veneciji ukrcao na razarač *Pittsburgh* i otplovio u Ameriku. Tamo je ubrzo promaknut u viceadmirala, ali je umirovljen nakon nesretnog kraja Wilsonova predsjedništva. Godine 1924. (u povodu Wilsonove smrti) “u sjednici 26. septembra Općinsko Vijeće izrazom narodne zahvalnosti za pruženu nam zaštitu u najkritičnije doba, imenuje velikog našeg prijatelja američkog viceadmirala Philipa Andrewsa počasnim građaninom Splita”.⁸³ Dakle, međunarodna mirovna misija završila je nakon 2 i pol godine. U studenome 1921. Split su napustili saveznič-

⁸¹ Zabilješka je u brodskom dnevniku (*USS Olympia Logbook*), 4. 8. 1919., National Archives.

⁸² U posebnom prilogu u travnju 1919., udruga “Težačka sloga” za Dalmaciju odgovara na napade na Radića, *Novo doba*, br. 94, 30. 4.1919., prilog “Odgovor ‘Težačke sloge’”.

⁸³ RADICA, *n. dj.*, 84.

ki ratni brodovi, zajedno s plovećim ratnim plijenom – već zastarjeli austrijski kolosi *Zrinyi* i *Radetzki* pripali su Italiji.

7. Mission accomplished?

Amerikanci su svoju jadransku misiju ocijenili više nego uspješnom. Kontraadmiral Andrews postao je viceadmiral, a krstarica *Olympia* doživjela je u listopadu i studenome 1921. najveću počast koja može pripasti ratnom brodu: iz Francuske je u SAD na njenoj palubi prevezen “Neznani junak” (*Unkonown soldier*). Radi se o domoljubnom kultu koji se pred kraj rata napose njegovao u Francuskoj i Britaniji, a prihvatile su ga i ostale zemlje. Simbol Neznanog junaka – kovčeg prekriven američkom zastavom – uz počasnu stražu tijekom cijelog putovanja, stigao je u Washington na palubi slavne *Olympie*, a zatim je održana nacionalna komemoracija palima u 1. svjetskom ratu i simbolična sahrana na groblju Arlington.

Iz zaključnog izvještaja o američkoj mirovnoj misiji u Dalmaciji od 1918. do 1921., koje je zapovjednik ratne flote SAD-a u Europskim vodama viceadmiral Niblack uputio Ministarstvu ratne mornarice SAD-a u Washington, vidi se samozadovoljstvo Amerikanaca splitskom misijom. Tu između ostalog piše da je splitska misija SAD-a usklađivala sukobljene interese svojih dviju država saveznica i članica mirovne koalicije, Italije i Srbije, tj. Kraljevine SHS. U poglavlju “Talijansko-jugoslavenski odnosi” viceadmiral Niblack piše:

“Od nereda u Splitu 11. srpnja 1920., u kojima je došlo do ubojstva kapetana Gullija, i Talijani i Jugo-Slaveni su uz našu pomoć shvatili da se takve stvari više ne smiju dogoditi te je došlo do postupnog smirivanja. Početak procesa normalizacije bilo je istjerivanje D’Annunzija iz Rijeke, a završio je ugovorom u Rapallu. Nakon toga su se Talijani povukli iz dijelova Jadrana koji su pripali Jugo-Slavenima, a Francuska ratna mornarica je napustila vojnu bazu u Kotoru. Nakon toga se svuda osjećalo ozračje mira i normalizacije...”⁸⁴

Ali neki dokumenti obavještajne službe britanskog Admiraliteta koji se odnose na situaciju u Splitu ne prikazuju Amerikance kao objektivne posrednike, nego kao problem. Doduše, izvor su Talijani, ali Britanci su ipak zabilježili da su se Talijani više puta žalili njima i Francuzima na Amerikance (smatrali su da “navijaju” za jugoslavensku politiku).⁸⁵ Talijani su predlagali da u Splitu ne bude američkih brodova pa bi onda i oni povukli svoje. A sami su Britanci primijetili da Amerikanci vrbuju za emigriranje u SAD i službu u Američkoj rat-

⁸⁴ Dokument pod naslovom “Closing out Report of Naval Activities in the Adriatic”, str. 2.-4., U RG 45: Records Collection of the Office of Naval Records and Library Subject File, 1911-1927; WJ – Yugoslavia-Dalmatia Conditions, Eastern Adriatic, Entry – 520 I-18; kutija 800; National Archives, Washington.

⁸⁵ Memorandum pod naslovom “Secret Admiralty Weekly Intelligence Summary (W.I.S.)”, broj 20, 21. 5. 1921., str. 437., arhivska oznaka CAB/24/123, The National Archives, London.

noj mornarici “jugoslavenske pomorce”, osobito “one s iskustvom službe u Austrougarskoj mornarici”.⁸⁶ Radi se dakle o dalmatinskim Hrvatima koji su, kao i brojni Filipinci s *Olympie* i drugi mornari iz “osvojenih” zemlja i “kolonija”, pogodovali Američkoj ratnoj mornarici za obnovu njenih ljudskih resursa.

Po Talijanima je, dakle, (a možda su tako mislili i Britanci), situacija u Splitu bila mirnija kad je *Olympia* bila izvan Splita i kad je američkih brodova bilo manje jer tada bi i Talijani povukli dio brodovlja, a ni lokalni Talijani ni Jugoslaveni ne bi se osjećali osokoljeni krenuti u demonstracije i uličnu politiku. Drugim riječima, po talijanskom viđenju situacije, a to su Britanci primili na znanje, Amerikanci su ohrabivali stvaranje jugoslavenske države i prejudicirali pripadanje Splita toj državi. Ipak, ovo se ne smije uzimati zdravo za gotovo. Treba praviti razliku između stvarne politike SAD-a i uloge njene mornarice u mirovnoj misiji od uloge splitskog, većinom vatreno projugoslavenskog, tiska koji je cijelo vrijeme prikazivao Wilsona najvećim Jugoslavenom, a Amerikanke saveznicima jugoslavenske države.

Amerikanci posebno hvale rezultate humanitarne pomoći lokalnom stanovništvu. Pred kraj misije iskrsla je za saveznike nova humanitarna kriza koju su izazvali valovi izbjeglica iz građanskog rata u Rusiji. Niblack piše o nekih 7000 “bijelih” trupa baruna Wrangela koji su s Krima evakuirani u Kotor. Saveznici su djelovali preko Crvenog križa i vlastitih resursa u cilju sprječavanja epidemije tifusa i gladi među izbjeglicama. Zatim ih je djelomice preuzeo Beograd, a dijelom su produžili dalje na Zapad. Na kraju viceadmiral Niblack pohvaljuje ratne brodove koji su bili na službi u Splitu, i to prije svega *Olympiu*, a zatim *Brooks*, *Sturtevant*, *Alden*, *Southard*, *Hovey* i *Chandler*. Kad je *Olympia* 26. travnja 1921. napustila Split, zapovjedni brod do kraja misije u ljeto 1921. postao je razarač *Sturtevant*.⁸⁷

Posebni izvještaj ministru ratne mornarice u Washingtonu, zapravo preporuku za promaknuće kontraadmirala Andrews, napisao je viceadmiral Niblack na razaraču *USS Pittsburgh* u Cherbourgu u Francuskoj 14. svibnja 1921.

“... Po mome mišljenju, služba kontraadmirala Andrews u Dalmaciji bila je vrlo uspješna i za najviše preporuke. Andrews je bio sposoban postići i održati miroljubive i prijateljske odnose s Talijanima, a istodobno je uspio sanirati poteškoće u odnosima s Jugo-Slavenima do kojih je došlo prije svega zbog utjecaja jedne militantne struje u talijanskoj politici. Andrews odlazi s dužnosti na Jadranu ostavljajući Italiju i jugoslavensku državu kao miroljubive i prijateljske susjedne zemlje. Prije konačnog napuštanja dužnosti u Splitu sredi je sva zaostala administrativna pitanja i obavio prijateljske posjete i susrete s vojnim i političkim vlastima u Beogradu, Rimu i Veneciji...”⁸⁸

⁸⁶ *Isto*.

⁸⁷ “Closing out Report of Naval Activities in the Adriatic”, str. 4., National Archives, Washington, DC.

⁸⁸ Dokument pod naslovom “Final Report of Rear Admiral Philip Andrews, U.S. Navy, Commanding Adriatic Detachment”, U RG 45: Records Collection of the Office of Naval Records and

Kontraadmiral Philip Andrews napustio je Split 26. travnja 1921. popodne na krstarici *Olympii*. Izlazeći iz splitske luke, njeni su topovi ispalili pozdravni plotun, a Splićani su mahali s rive.

8. Američka flota u kolektivnom pamćenju Splićana i identitetu grada

Split se promijenio nakon američke “invazije”. Dobio je odlučujući impuls da se transformira iz male mletačke kolonije i periferije Austrijskog Carstva u moderni, “svjetski” grad. Split rado prima modernizacijske poticaje. Uz već slavljeno Napoleonovo maršala Marmonta (i njemu je Tijardović posvetio jedno djelo) sad i američki predsjednik Wilson dobiva spomenik. Po njemu je 1919. istočni dio obale u gradskoj luci nazvan Wilsonovom obalom (Wilsonovo će ime Talijani odmah po okupaciji Splita 1941. izbrisati). Ali Amerikanci su ostavili trašku u lokalnoj pop-kulturi i specifičnom identitetu grada.

Ključnu ulogu u konstrukciji novog splitskog urbanog identiteta imao je skladatelj Ivo Tijardović. Godine 1926. izvedena je njegova opereta “Mala Floramy”, a dvije godine poslije “Splitski akvarel”. U obje se u dinamičnom mediteranskom ozračju javljaju motivi američkih brodova i mornara, osobito u “Akvaru” u prizorima br. 17 i 18, gdje nastupaju “Johnny” i “Willy” koje libreto predstavlja kao “podoficire američke flote”.⁸⁹ Tijardovićeva glazba pod utjecajem je europske operete, džeza i brodvejskog mjuzikla. Tijardović je kao mladi časnik Jugoslavenskog dobrovoljačkog korpusa prvi put čuo ulični džez u izvedbi američkih mornara u Solunu početkom 1918.⁹⁰ Doduše, “Floramy” i “Akvarel” su pod jačim utjecajem europske operete nego američkog džeza i brodvejskog mjuzikla. To je vidljivo iz jednog Tijardovićeva pisma iz 1920-ih u kojem se oduševljava Josephinom Baker i Mauriceom Chevallierom, a ne spominje američke crne perle iz New Orleansa.⁹¹ Bilo kako bilo, u kolektivnom pamćenju Splićana stvorena je slika modernog, dinamičnog, mediteranskog ali i “svjetskog” grada. Jedan od motiva u toj kolektivnoj memoriji su i američki brodovi i mornari. Tijardović ih je ne samo postavio na scenu, nego mu je međunarodna mirovna misija bila dokaz da je “čili svit doša’ u Split”. U njegovim se operetama govori (i) engleski, budući jezik globalizacije, rađa se vizija onoga što će doći gotovo stoljeće poslije, polet je onaj poratni, duh mediteranski, a mali Split je – centar svijeta!

Slični se motivi grada s posebnim mjestom i ulogom u globalnom kontekstu, dakako uz dobru dozu lokalpatriotskog pretjerivanja, pojavljuju i u dijalektalnoj književnosti i umjetnosti. Tijardović je u “Maloj Floramy” usporedio

Library Subject File, 1911-1927; WJ – Yugoslavia-Dalmatia Conditions, Eastern Adriatic. Entry – 520 I-18; kutija 800., National Archives, Washington.

⁸⁹ *Splitski akvarel*, opereta u 3 dijela, libreto napisao i uglazbio Ivo Tijardović, knjiga režije i nadopuna teksta Vanča Kljaković, 26. Splitsko ljeto 15. 7.–15. 8. 1980., Split 1980., 42.–46.

⁹⁰ “Ivo Tijardović (1895.–1967.): Sjećanje na život i vrijeme”, *Nedjeljna Dalmacija*, 29. 1. 1984., 25.

⁹¹ Jurica KERBLER, *Ivo Tijardović: Šjor Ivine vedre note*, Bjelovar, 1979., 72.–73.

Split i London, dakako u korist Splita s kojim se britanska metropola ne može mjeriti (*Ča je pusta Londra kontra Splitu gradu*). Satiričar Marko Uvodić Splićanin na temelju usporedbe prelijepe pitome Dalmacije i zastrašujućih džungli Filipina izvlači još jednu ključnu lokal-identitetsku sentencu: “Nima Splita do Splita”, a isti je u pripovijesti pod tim naslovom odgovoran i za mit po kojem je “činjenica” najljepšeg grada s najboljom lokacijom na svijetu navodno navela rimskog cara Dioklecijana da napusti vlast i ode u Dalmaciju jer je bolje biti umirovljenik ondje nego car drugdje.⁹² Ovaj će mit splitski bard Toma Bebić opjevati 1970-ih u pjesmi “Dioklecijan” (Bebić, inače bivši profesionalni pomorac, tada se pojavio i u ulozi američkog mornara u legendarnoj pop-verziji *Spliškog akvarela*).⁹³ I Tijardović i Uvodić upotrebljavaju Amerikance kao “dokaz” da je Split “svjetski” grad. O američkim mornarima za kojima splitska dječurlija trči žicajući čokoladu i cigarete piše Olinko Delorko, a već spomenuti Marin Bego postavlja scenu ljubavne romance na palubu *USS Olympia*.⁹⁴ U Smojinom “Velom mistu”, uz već spomenuti “štrajk kurbi”, spominje se i nogometni susret između Hajduka i momčadi engleske ratne flote (*English squadron team*), a o nogometnim utakmicama s momčadima savezničkog brodovlja tisak redovito izvještava.⁹⁵ Među novijim reminiscencijama treba spomenuti igrani film Arseno Antuna Ostojića “Ta divna splitska noć” iz 2004. Film oživljava scene američkih mornara u “popajevskim” odorama koji lutaju uskim “kaletama” staroga Splita u potrazi za barovima i prostitutkama. Mračni tonovi ovog filma odgovaraju promjenama koje su se u tih devedeset godina dogodile i s Amerikom i sa Splitom. SAD, vazda popularan u očima cijeloga svijeta, postao je za ratoborne republikanske administracije Bush-Chaney (2000.-2008.) toliko omražen da bi sjećanje na splitsku misiju 1919. moglo poslužiti kao kolektivna terapija u liječenju frustrirane meganacije. A u Splitu je stari “tijardovićevsko-uvodićevski” identitet u eroziji. Iako otpor “stare kulture” ne jenjava, 1990-e su taj grad definitivno pretvorile u nešto vrlo različito.

9. I Amerikanci se sjećaju, na svoj način

Nakon komemoracije neznanom junaku, krstarica *Olympia* odlazi 1922. u zasluženu mirovinu. Godine 1931. postaje brod-spomenik i školski brod mornaričke akademije u Annapolisu, a 1957. Ratna ju je mornarica poklonila Udruzi za čuvanje ratnih tradicija krstarice *Olympie* (*Cruiser U.S.S. Olympia Association*). Preuređena je u brod-muzej i vraćen joj je izgled iz vremena bitke na Filipinima. Povodom proslave dva stoljeća SAD-a Udruga 1976. godine objavljuje gramofonsku ploču *U.S.S. Olympia Philadelphia Bicentennial Editi-*

⁹² UVODIĆ, 177.

⁹³ Toma BEBIĆ, “Dioklecijan” (1975.) na nosaču zvuka “Leute moj”, Zagreb, Croatia records, 2001.

⁹⁴ Anatolij KUDRJAVCEV, *Ča je pusta Londra*, Split 2002., 407. Marin BEGO, “Ples na ‘Olimpiji’”, u *Vječna varka. Roman iz splitskog života*, Zagreb 1928., 19.–28.

⁹⁵ SMOJE, *Velo misto*, 122.–127. U knjizi je pogrešno napisana engleska riječ *squadron*.

on. “Zbog čega treba sačuvati Olympiu?” piše na omotnici predsjednik Udruge, uvaženi Leo Weinrott, i odgovara:

“... zato što je posljednji sačuvani od ratnih brodova ‘Nove ratne mornarice’ i jedini preživjeli ratni brod-sudionik Španjolsko-američkog rata. Osim toga, ostaje nam kao spomenik jedne ranije Amerike; na vremena kad politička pitanja nisu izgledala toliko zamršena kao danas i kad se život činio jednostavnijim, vremena koja nam se čine nježnijima nego ovo nuklearno doba. Možda je ona i spomenik početka kraja naše nevinosti...”⁹⁶

Godine 1996., za Clintonove administracije koja je, kao i sve demokratske američke vlade, sklonija “wilsonianizmu” nego republikanske, brod-muzej *USS Olympia* je zbog isplovljavanja iz financijskih teškoća otplovio pod okrilje ustanove Independence Seaport Museum u Philadelphiji, gdje je postao eksponatom u ovom muzeju specijaliziranom za povijest američkog pomorstva. Tamo je stara ljepotica otvorena posjetiteljima u filadelfijskom Penn’s Landingu. Održavaju je članovi Udruge *Cruiser U.S.S. Olympia Association*, a studenti-rezervisti Ratne mornarice sa sveučilišta Pennsylvania i Villanova u svečanim prigodama odjenu “popajevske” bijele odore i uz pratnju *Olympiina* džez-sastava oživljavaju scene iz povijesti slavnoga broda.

Kad je 2000. godine objavljena knjiga “U.S.S. Olympia – Herald of Empire” Benjamina Franklina Coolinga, umirovljenog profesora Akademije Ratne mornarice SAD-a u Annapolisu, bio je to zanimljiv pristup inače osjetljivom pitanju promišljanja američkog imperijalizma u historiografiji i nacionalnom identitetu SAD-a. Debata nikad nije prestala, a Amerika je i danas ostala, kako će je nazvati škotski povjesničar Niall Ferguson, imperij-globalni kolos koji to neupitno jest, ali zbog toga se ne osjeća ugodno i negira činjenicu da je imperij.⁹⁷ U samom naslovu knjige Cooling – iako vjerojatno nije čovjek s američke ljevice koja napada američki imperijalizam, “priznaje” da je SAD svjetski imperij i da je *Olympia* bila simbolični glasnik dolaska američkog imperijalizma. Ali taj je imperijalizam od početka bio ambivalentan. Kissinger, koji u teoriju međunarodnih odnosa uvodi pojam “wilsonianizma”, to proturječje prikazuje usporedbom vanjskopolitičkih filozofija i strategija dvaju predsjednika, W. Wilsona i T. Roosevelta.⁹⁸ To je proturječje razvidno i iz različitog karaktera primjerice *Olympiinih* filipinskih i sibirskih avantura u odnosu na splitsku.

Tragovi splitske misije u dokumentaciji i arhivskoj građi koja se tiče *Olympie* relativno su slabi, ali ipak dostatni da se ova povijesno relevantna epizoda rekonstruira, “historizira” i prizna. Sjećanja časnika i mornara nalaze se veći-

⁹⁶ “U.S.S. Olympia Philadelphia Bicentennial Edition”, gramofonska ploča, Philadelphia 1976.

⁹⁷ Niall FERGUSON. *Empire: the rise and demise of the British world order and the lessons for global power*, New York 2003.; *Colossus: the price of America’s empire*, New York 2004.

⁹⁸ Vidi Henry KISSINGER, “The Hinge: Theodore Roosevelt or Woodrow Wilson”, *Diplomacy*, New York 1994., 29.-55.

nom u privatnim kolekcijama, ali nekoliko ih je sačuvano i u državnim arhivima. Evo jednog primjera iz službene zabilješke Instituta mornaričke akademije u Annapolisu; radi se o osobnim reminiscencijama prilikom umirovljenja viceadmirala Geralda F. Bogdana. On je kao 24-godišnji poručnik služio na dva američka ratna broda u Splitu: razaraču *Striblingu* te je nakratko zamijenio zapovjednika topništva na *Olympii*. Ovako priča taj američki admiral:

“Jadran je najdivniji krajolik na svijetu (*the most wonderful scenery in the world*), posebno njegova istočna strana gdje smo mi bili... Najveći dio vremena baza nam je bio Spalato koji se danas zove Split. Tu je bio naš zapovjednik, admiral Phillip Andrews, i njegov admiralski stožerni brod (*flagship*), stara *Olympia*. U tom su gradu sačuvane ruševine Dioklecijanove palače, spomenik rimskog cara... Svaki put kad bi Amerikanci izišli na obalu, za njima su trčale gomile djece vičući: “*Dobre Americani, tchokalati, tchokalati.*” Admiral Andrews bi napunio džepove čokoladom, a oni su ga zvali “*Dobre Americani, dobre almirante...*”⁹⁹

Ipak je splitska epizoda *Olympie* ostala malo poznata u američkoj historiografiji, a također nepriznata kao prva uspješna humanitarna mirovna intervencija na pragu “američkog stoljeća” i doba u kojem će takve intervencije postati politika. Tako se u Coolingovoj knjizi na 277 stranica do u detalje prezentira “biografija” *Olympie* kao slavnog ratnog broda-nacionalnog simbola. Dakako, najviše je prostora dobila velika filipinska bitka, ima nekoliko stranica i o sibirskoj ekspediciji protiv boljševika, ima bilježaka o svemu i svačemu. Pa čak i o Splitu i Dalmaciji, i to u nekoliko odlomaka koji se provlače stranicama 200.–205.¹⁰⁰ u kojima ima dosta faktografskih pogrešaka o toj dalekoj obali i čudnom svijetu. Nema sumnje da autor ne drži tu misiju značajnom. Iako je splitska operacija Američke ratne mornarice trajala čak 32 mjeseca, mnogo duže od filipinske, sibirske i bilo koje druge koje su dobile više prostora u knjizi, autor ne vidi u tome nelogičnost. Možda bi mu trebalo i zahvaliti i na tih nekoliko stranica jer inače traga o toj epizodi u američkoj historiografiji gotovo da i nema (da saveznici nisu 1943. razmatrali mogućnost iskrcavanja na Jadranu, vjerojatno ne bi bilo ni onog prije citiranog rada A. C. Davidonisa, ali on ionako nije objavljen). Radi se o ideološkim i kulturnim razlozima. U američkoj historiografiji, politologiji i vanjskoj politici inače ima dosta “anti-wilsonianizma”. On je obično odraz razlika glede vanjske politike između republikanaca i demokrata, pri čemu ovi prvi ne kriju da Wilsona ne vole jer im nije bio dovoljno otvoreni i agresivni imperijalist. Demokrati liberali ga priznaju, ali s nekom čudnom rezervom, a američka ga ljevica smatra imperijalistom. Osim toga, vojna elita SAD-a ne voli nedefinirane pojmove poput međunarodnih mirovnih i humanitarnih intervencija i na njih se dugo pokušava naviknuti, tj. kad joj se povjeravaju misije koje je tjeraju na policijske i

⁹⁹ “Reminiscences of Vice Admiral Gerald F. Bogdan U.S. Navy (Retired)”, U.S. Naval Institute, Annapolis, Maryland, 1970/1986”, Folder ZC Olympia, kutija 40., Early Records Collection, Naval Historical Center, Washington Navy Yard, Washington.

¹⁰⁰ COOLING, *USS Olympia: Herald of Empire*, 200.–205.

humanitarne intervencije po svijetu (ponekad čak i pod stranim zapovjedništvom, što je Amerikancima posebno neprihvatljivo pa se vrlo rijetko događa), pri čemu kriteriji intervencije nisu definirani u smislu promocije američkog nacionalnog interesa. Zato će ovako zboriti glavni lik iz filma "Behind Enemy Lines" koji govori o akciji Ratne mornarice SAD-a na Balkanu u vrijeme NATO-ove intervencije 1999.: "Želim biti ratnik, a ne ulični policajac u zabitnom kvartu do kojega nikome nije stalo".¹⁰¹

¹⁰¹ *Behind Enemy Lines* (2001.), režiser John Moore, u glavnim su ulogama Owen Wilson, Gene Hackman i Gabriel Macht.

SUMMARY

INTERNATIONAL PEACE MISSION IN SPLIT AFTER THE WORLD
WAR I (1918 -1921) FROM THE PERSPECTIVE OF THE UNITED
STATES NAVY

This article examines the political, social and cultural dimensions of the international peacekeeping mission carried out by the Allies at the end and in the aftermath of the First World War. It lasted 32 months and was headquartered in the port of Split. In the focus of analysis is the role of the U.S. Navy, particularly the warship “U.S.S. Olympia” – a flagship in Split but also symbol of U.S. imperialism. The analysis draws upon previously unpublished archival sources relevant for U.S. and Croatian national historiographies but also international world history. The author hypothesizes that this episode has been a neglected but relevant precedent: the earliest relatively successful international peacekeeping and humanitarian intervention that paved way for such established practices in our time. After World War I, Allied peacekeeping forces administered disputed areas in southeastern Europe. This project examines the peacekeeping mission of the U.S. East Mediterranean Naval Squadron based in Split, Dalmatia, in present-day Croatia. It is possibly the earliest, pioneering international peacekeeping mission that lasted longer period of time and relatively succeeded. The article is an international, cultural and social history. It examines modernization of a backward place and its development into a modern city with a peculiar local identity. This “imperial encounter”, as scholars of trendy “post-colonial” studies would call it, lives traces in American naval archives but also in the local dialectal literature, folk and pop music and oral history. This project started with a U.S. government support during my 2005 research fellowship at Woodrow Wilson International Center for Scholars in Washington D.C. The hitherto examined material at the National Archives in Washington and Independence Seaport Museum in Philadelphia, brought previously unpublished material and new supplements to Croatian and U.S. national historiographies and also international history, particularly studies of international conflict management. The warships’ log books, correspondence with the higher command, intelligence reports, officers and sailors’ personal diaries, and unpublished photographs, maps and sketches, have opened several new perspectives. At the local level, we can observe the development of a backward place into a modern city. At the macro-regional level, we can gather new knowledge about the Adriatic and South Slavic Question. At the international level, we can observe early experiences of the USA as an emerging world power and the making of Eastern Europe as a bulwark against the spread of communism but also Slavic-Italian and Italian - U.S. relations as well as relations among the Allies.

Key Words: World War One, Paris Peace Conference 1919, The Adriatic Question, Treaty of Rapallo 1920, U.S. Navy, Woodrow Wilson, Admiral Philip Andrews, Split, Dalmacija, USS “Olympia”.